

עבריינות הצווארון הלבן: בין משמעות קרימינולוגית למשמעות שיפוטית

מאת

חמדה גור־אריה*

המושג "עבריינות הצווארון הלבן", המתיחס לעוברי עבירה שמעמדם הכלכלי-חברתי גבוה והנחשבים חלק מרכזי במארג החברתי הנורמטיבי, הפך בעשרות השנים האחרונות לאחד המושגים הרווחים במשפט הפלילי. מחד השימוש השיפוטי בו מדגיש כי המשפט אינו עיוור לצבע צווארוננו של נאשם, במובן זה שבתי המשפט מכירים בכך שעבריינים יכולים להגיע מכל שדרות החברה, ומאידך מדגיש כי המשפט עיוור לצבע צווארוננו, במובן זה שבית המשפט מחויב לשפוט אדם בשל מעשיו, ואלה בלבד, יהיו מעמדו וכוחו הכלכלי-חברתי אשר יהיו. ככזה, המושג מציג עצמו טבעי ומתבקש לשיפוט הפלילי הליברלי, המחויב לערך השוויון ולהתמקדות במעשה העבירה.

על אף מרכזיותו בשיח המשפטי מקורו של המושג אינו בשיח המשפטי אלא בחקר הקרימינולוגי. תכלית המאמר היא לעמוד על משמעותו הקרימינולוגית של המושג, הכוללת בין השאר ביקורת של אתוס התחרות בחברה הליברלית-קפיטליסטית, שבמסגרתה פועלים עברייני הצווארון הלבן, ולהשוותה למשמעותו המשפטית כפי שהתפתחה בפסיקה.

המאמר טוען כי השוואה בין שתי משמעויות אלה מעלה כי אף שהמשפט אימץ חלק מהתובנות הקרימינולוגיות הקשורות למושג, משמעות קרימינולוגית מרכזית – הטומנת בחובה ביקורת חברתית על אתוס התחרות ועל האופן שבו הוא עשוי להצמיח עבריינים שצווארונם לבן – נעלמה מפסיקותיו. במובן זה, פסיקות בית המשפט מדגימות שימוש רווח במושג ביקורתי אגב נטרול הביקורת החברתית הגלומה בו. המאמר טוען עוד כי תוצאה זו קשורה בקשר הדוק לתפיסה הליברלית המשפטית שבמסגרתה פועל בית המשפט, המחויבת להתמקדות במעשה העבירה בלא תלות באפיוניו החברתיים של העושה. אף שבהשתמשה במושג חורגת הפסיקה מאופן השיפוט הליברלי ומבצעת מהלך מחשבתי שתכליתו הכרת סוג עבריינים זה, תוצאות מהלך ההיכרות שבות לעקרונות הליברליים, מנתקות את עברייני הצווארון הלבן משיוכיו החברתיים, ובכך משנות את הרציונל הקרימינולוגי הטמון במושג.

* ד"ר למשפטים, המרכז האקדמי פרס. ברוני להודות לפרופ' רון שפירא ולד"ר גליה הילדסהיימר על הערותיהם המועילות למאמר זה. אבקש להודות גם למערכת דין ודברים על הערותיה היסודיות ועל הצעותיה החשובות לשיפור המאמר.

חלקו הראשון של המאמר דן במשמעותו הקרימינולוגית של המושג "צווארון לבן". תת־הפרק הראשון סוקר את מקורו הקרימינולוגי של המושג שאותו טבע הקרימינולוג אדווין סאתרלנד (Sutherland). תת־הפרק השני מציג את תיאוריית ההתחברות הדיפרנציאלית, שאותה הציע סאתרלנד, הכופרת בהנחה כי קיים קשר הכרחי בין עבריינות לבין עוני וטוענת כי עבריינות היא תוצר של התנהגות הנלמדת באמצעות התחברות עם בעלי סוג דומה של התנהגות. תת־הפרק השלישי מציג את הקושי העולה מיישום תיאוריית ההתחברות הדיפרנציאלית בתופעת עבריינות הצווארון הלבן. לפי יישום זה, עברייני הצווארון הלבן לומדים התנהגותם מחברה נורמטיבית שלא כמו העבריינים בני המעמד הנמוך שנחשפים לעבריינים לאורך חייהם.

בתת־הפרק הרביעי תטען הטענה כי המוטיבציה המרכזית לעבירות הצווארון הלבן נעוצה ברצון להשיג יתרון כלכלי, שהוא פועל יוצא של אתוס תרבותי של תחרות. בכך ניתן מענה לקושי העולה ממשנתו של סאתרלנד. תת־הפרק החמישי טוען כי בהנחה שקיים קשר בין אתוס תרבותי לבין פעילות עבריינית, ובהנחה שרבים מבני החברה המאורגנת אינם עבריינים, יש להתייחס אף לטענתו של סאתרלנד שלפיה הפיכתו של אדם לעבריין תלויה בנגישותו להגדרות מצב התומכות בהפרת חוק אל מול אלה שאינן תומכות בכך, וכי התחברות דיפרנציאלית עשויה להשתנות בחשיבותה, בתדירותה ובמידת האינטנסיביות שלה.

חלקו השני של המאמר דן במשמעות המשפטית של המושג "עבריינות צווארון לבן" כפי שהיא באה לידי ביטוי במשפט הישראלי. תת־הפרק הראשון בוחן ככלל את שאלת הקשר בין החקר הקרימינולוגי לבין השיח המשפטי ובעיקר את השאלה אם ניתן להטמיע מושג שמקורו קרימינולוגי בשיח זה. תת־הפרק השני טוען כי ההליכים השיפוטיים העוסקים בעבריינים שאינם אנשי שוליים חברתיים הופכים היחיד הקונקרטי העומד לדין לחלק מתופעה שיש להבינה וכך נאשמים אלה אינם נתפסים כעומדים בפני עצמם אלא כמייצגים תופעה רחבה יותר, המכונה בידי הפסיקה "עבריינות הצווארון הלבן". תת־הפרק השלישי דן בטיבן של עבירות הצווארון הלבן ועומד על האפיון הקרימינולוגי שניתן לעבירות אלה, לרבות הקושי לאפיינן, ומשווה אפיון זה לאפיון הפסיקה את עבריינות הצווארון הלבן. תת־הפרק הרביעי דן בטיבם של עברייני הצווארון הלבן ובמאמץ שעושה בית־המשפט בכדי להבין את המניע אותם כקבוצה ולהכיר את מאפייני האישיות המתאימים להם. תת־הפרק החמישי מנתח שתי דרכי היכרות פסיקתיות העולות מניתוח הפסיקה, אשר שתיהן פועלות, כל אחת בדרכה, להקלת הקושי העולה מהדמיון שבין עברייני הצווארון הלבן לבין בית המשפט.

בחלקו השלישי של המאמר כותבת המאמר מציעה אפשרות שיפוטית־פרשנית החורגת מהתפיסה הליברלית במשפט וטוענת כי קביעת האחריות המשפטית יכולה להכיל את הקשריו החברתיים של עבריין הצווארון הלבן בלא למעט מאחריותו. הכרת הקשריו החברתיים של עבריין זה והכרה בדרך שבה הם משפיעים על התנהלותו יביאו לתגובה שיפוטית מדויקת יותר באשר למעשיו.

מבוא. א. המשמעות הקרימינולוגית; 1. מקורו של מושג ומשמעותו; 2. תיאוריית ההתחברות הדיפרנציאלית; 3. הקושי ביישום תפיסת ההתחברות הדיפרנציאלית בעבריינות הצווארון הלבן; 4. תרבות של תחרות; 5. תרבות של תחרות והתחברות דיפרנציאלית. **ב. עבריינות הצווארון הלבן – המשמעות המשפטית;** 1. בין קרימינולוגיה למשפט; 2. עבירות הצווארון הלבן – המשמעות השיפוטית הישראלית; 3. שיפוט "סוגו" של העושה; 4. טיבן של עבירות צווארון לבן אל מול עבירות "רגילות"; 5. טיבם של עברייני צווארון לבן אל מול עבריינים "רגילים"; 6. שתי דרכי היכרות – בין פסיקה "מחמירה" לפסיקה "מקילה". **סוף דבר.**

מבוא

... קיים תחום אחד בארץ הזאת בו הכל שווים מטבע ברייתם; יש מוסד אנושי אחד המשווה את הקבצן עם רוקפלר, את השוטה עם איינשטיין, ואת הנבער מדעת עם נשיא מכללה כלשהי. מוסד זה, רבותי, הוא בית הדין... בתי הדין שלנו בעלי מגרעות הם ככל מוסד אנושי, אלא שבארץ הזאת בתי הדין שלנו הם מעין משווים גדולים, ובבתי הדין שלנו הכל שווים מטבע ברייתם.¹

דבריו של עורך הדין אטיקוס פינץ', שדמותו הספרותית הפכה לגיבורת תרבות אמריקאית, מייצגים את תמצית האתוס הליברלי המקובל במשפט ואת הערך הידוע כ"שלטון החוק", שאחד מאדניו המרכזיים הוא עקרון השוויון. המשפט עיוור לעושה ולדמותו, עיוור למצבו הכלכלי ולמעמדו החברתי של מי שאחריותו נבחנת בפני הגוף השופט. הצהרת מחויבות משפטית ושיפוטית זו משמעה עיסוק במעשה, ובו בלבד, בלא תלות באפיוניו האישיותיים, הכלכליים והחברתיים של עושהו. נוכח תפיסה מקובלת זו, נראה על פני הדברים כי המושג "עבריינות הצווארון הלבן", שלשונו מתמקדת במעמדו הכלכלי-חברתי של העושה, זר לעולמו של המשפט, אשר ערך שלטון החוק מחייבו להכריע באשמו של אדם בלא תלות בצבע צווארונו. על כן הפיכתו של מושג זה לאחד המושגים הרווחים בשיח המשפטי בעשרות השנים האחרונות נראית תמוהה וכוללת סתירה פנימית. ואולם, כפי שינותח במאמר זה, עיון בפסקי הדין הרבים העוסקים במושג, או במושגים דומים לו, מעלה כי השימוש השיפוטי במושג "עבריינות צווארון לבן" נועד דווקא להבהיר את חשיבותו של עקרון השוויון, להדגיש את עקרון שלטון החוק ואת מחויבותו של המשפט לעיסוק במעשה בלבד. מחד השימוש השיפוטי ההצהרתי במושג מדגיש כי המשפט אינו עיוור לצבע צווארונו של נאשם במובן זה

1 הרפר לי, אל תיגע בזמיר (תרגום: צבי ארד, תשכ"ד) בעמ' 205.

שבתי המשפט מכירים בכך שעבריינים, לרבות עבריינים "כבדים", יכולים להגיע מכל שדרות החברה, ומאידך השימוש במושג מדגיש כי המשפט עיוור לצבע צווארונו של נאשם במובן זה שבית המשפט מחויב לשפוט אדם בשל מעשיו, ובשל אלה בלבד, היא מעמדו החברתי ויהיו השפעתו וכוחו בשדה הכלכלי אשר יהיו. ככזה, מציג המושג עצמו כמושג טבעי לשיח המשפטי, המדגיש את טיבו הניטרלי של המשפט, את צדקתו ואת מחויבותו לעקרון "שלטון החוק".

על אף מרכזיותו בשיח השיפוטי הורתו של המושג "עבריינות הצווארון הלבן" אינה בשדה המשפטי אלא בחקר הקרימינולוגי. בשנת 1939 טבע הקרימינולוג אדווין סאתרלנד את המושג, בקוראו תיגר על התפיסה הקרימינולוגית השלטת באותה העת שלפיה עבריינות ככלל קיימת רק בקרב שכבות חלשות ונחשלות, ועל כן נחשב לחושף תופעת העבריינות בקרב בני המעמד הגבוה בחברה.

כפי שיתואר בהמשך הדברים, מאז טבע סאתרלנד את המושג קיימת כתיבה ענפה העוסקת בתופעת עבריינות הצווארון הלבן, הן בשיח הקרימינולוגי והן בשיח המשפטי. כשמדובר בשיח המשפטי ואף בעשייה המשפטית, ניכר כי חשיפת התופעה של עבריינות הצווארון הלבן השפיעה רבות על המשפט הפלילי המודרני, הן בארץ והן בעולם. כיום חלק מהעבירות הוותיקות בחקיקה הפלילית נחשבות לעבירות צווארון לבן, ובהן שוחד, עבירת קבלת דבר במרמה, עבירת גנבה בידי עובד, עבירות מס וכיוצא באלה. מלבד זאת, ניתן לאתר לא מעט עבירות בחקיקה חדשה יחסית, אשר תכליתן לתת מענה לחשיפת תופעה זו. באלה בולטת חקיקה העוסקת בעבירות האוסרות על הגבלים עסקיים, בעבירות העוסקות בתחום החברות וניירות הערך, בחקיקה העוסקת בארגונים מזהמים ועוד.

מאמר זה מבקש להוסיף ממד לדיון המשפטי בתופעה זו באמצעות ניתוח עומק המשווה בין התובנה הקרימינולוגית בדבר התופעה ובין התובנה השיפוטית בעניינה. בעריכתה של השוואה מעין זו, אשר למיטב ידיעתי טרם נערכה, אבקש לעמוד על השאלה מדוע ובאיזה אופן הוטמע המושג הקרימינולוגי בשיח המשפטי. כפי שאטען, הטמעה זו שינתה את משמעותו המקורית של המושג. מתוך כך המאמר יבחן מהן המשמעויות התיאורטיות והמעשיות הנובעות משינוי משמעותו של המושג, וכיצד הן פועלות את פעולתן בשיח המשפטי.

אם נתמקד בעצם חשיפת תופעה עבריינית זו, ניתן לטעון כי קיימת הרמוניה בין החקר הקרימינולוגי לשיח המשפטי. במבט ראשון נראה כי המערכת המשפטית אימצה את התובנה הקרימינולוגית החשובה בדבר דפוסי עבריינות ואף נתנה להם מענה, הן באמצעות הכרה משפטית מעשית בתופעה והן באמצעות מחויבות שיפוטית לשיפוט שוויוני המתמקד במעשה העבירה בלבד כדי שהן בני החברה החלשים והן אלה החזקים והמשפיעים יזכו לדין שווה. הנחת קיומה של הרמוניה זו, כפי שיוצג להלן, באה לידי ביטוי מפורש בפסיקה ה"מתכתבת" עם רכיבים שונים בהגותו של סאתרלנד.

מאמר זה יטען כי מבט מעמיק יותר מעלה כי "אימוץ" המושג הקרימינולוגי במערכת המשפטית הוא חלקי. כפי שיתואר להלן, סאתרלנד אכן היה מראשוני הקרימינולוגים שחשפו את תופעת עבריינות הצווארון הלבן, אלא שהתמקדות המשפט אך בחשיפת התופעה ובהדגשת חשיבות הטיפול השוויוני שיש להעניק לעבריינים בלא תלות במעמדם, אינה מייצגת נכונה את מורכבותה של משנתו, ולמעשה משנה את משמעותה. כפי שינוחה, המושג עבריינות הצווארון הלבן, במשמעותו הקרימינולוגית, טומן בחובו ביקורת נוקבת על הסדר החברתי הליברלי-קפיטליסטי. הורתו של המושג ופיתוחו התיאורטי בידי סאתרלנד ורבים מממשיכיו מבוססים במידה רבה על הטענה שלפיה החברה הקפיטליסטית כוללת רכיבים שיש בהם כדי ליצור עבריינים, שכן תמונת המציאות האידיאולוגית שהיא משקפת לבניה ולבנותיה עשויה להפוך מודל התנהגותי – המבוסס על פגיעה באחר וניצולו – למודל התנהגות לגיטימי ואף רצוי. כפועל יוצא מכך, ושלא כנדמה ממשמעותו הלשונית, המושג אינו מתמקד רק באופי מעשיהם של עברייני צווארון לבן ובמידת חומרתם אלא גם בחברה המצמיחה אותם, בהנחות היסוד שעליהן היא מושתתת ובאופן שבו הן פועלות ומשפיעות על תפיסת המציאות החברתית של בניה.

באמצעות ניתוח פסיקה ישראלית ארצה להראות כי משעה שהפך שגור בשיח הפסיקתי, עבר המושג "עבריינות הצווארון הלבן" "מהפך", שבמסגרתו השתנתה משמעותו המקורית וניתנה לו משמעות חדשה, המתמקדת בהוקעת אפיוניו של נאשם המוגדר עבריין צווארון לבן והמנגידה אפיונים אלה לאפיוניו של עבריין "רגיל". בכל אלה נעלם הרציונל הביקורתי-חברתי המרכזי שבבסיס המשמעות הקרימינולוגית. המאמר יטען כי השוואה בין שתי משמעויות אלה מובילה למסקנה כי "המשמעות המשפטית" מנטרלת את הביקורת החברתית הגלומה במשמעות הקרימינולוגית. במובן זה, עיון בהכרעותיהם של בתי המשפט מעלה כי באמצעות "אימוץ" המושג והפיכתו לשגור בפסיקותיו בית המשפט מתפקד כסוכן חברתי מרכזי המנטרל, גם אם בבלי דעת, את אחת הביקורות הנוקבות שהוטחו במודל הכלכלי-תרבותי בחברה הקפיטליסטית שבמסגרתה פועל בית המשפט.

בחלקו הראשון של המאמר אסקור את מקורו הקרימינולוגי של המושג, אעמוד על הקשר שבינו ובין פיתוחה של התיאוריה הקרויה "התחברות דיפרנציאלית" ואעמוד על הביקורת על אתוס התחרות בחברה הליברלי-קפיטליסטית הגלומה בתיאוריה זו. בחלקו השני של המאמר אעמוד על משמעות המושג, כפי שהתפתחה בפסיקה. כפי שאראה, משמעותו המשפטית של המושג היא פועל יוצא של הלך מחשבה שיפוטי חורג ממודל קביעת האחזיות המשפטי-ליברלי, המניח כי שיפוט משמעו שיפוט מעשה עבירה בלא תלות באפיוניו החברתיים של מבצעה. בניגוד לכך, הלך החשיבה בפסיקה זו חורג משיפוט היחיד, רואה בו נציג של תופעה חברתית, ומתוך כך מכריע מהי התגובה השיפוטית ההולמת את מעשיו. על אף זאת, ובניגוד למשמעות הקרימינולוגית,

תוצאותיו של מהלך חשיבתי זה מנתקות את עברייני הצווארון הלבן מההקשרים החברתיים שבהם הם פועלים ורואות בהתנהגותם פועל יוצא של תאוות בצע שמקורותיה אישיותיים. לכן על אף קיומו של מהלך חשיבתי הבוחן את "סוג העושה", תוצאותיו מנתקות עושה זה מהקשריו החברתיים. כפועל יוצא מזה ועל אף השימוש במושג הקרימינולוגי, נעלמת המשמעות הביקורתית המרכזית בו, המבוססת על תפיסת העושה כחלק מהמארג החברתי שבו הוא פועל.

לשם הבנה מעמיקה יותר של הפסיקה המנותחת במאמר, שאותה אכנה "פסיקה מחמירה", אשווה פסיקה זו ל"פסיקה מקילה" בעניינם של עבריינים אלה. בשונה מהפסיקה ה"מחמירה", פסיקה "מקילה" זו מאתרת דמיון חברתי־תרבותי בין אנשי הצווארון הלבן לבין הגוף השופט, ומתוך דמיון זה מוסק הצורך לזכותם או להקל בעונשם. כפי שינתח בהמשך הדברים, אף ששני סוגי פסיקה אלה נדמים הופכיים, תוצאתם זהה במובן זה ששניהם אינם מכירים בהקשריו החברתיים של עברייני הצווארון הלבן, ובכך סותרים את הרציונל שבבסיס משמעותו המקורית של המושג. בסופו של המאמר תיבחן האפשרות לאינטגרציה בין החקר הקרימינולוגי לבין השיח המשפטי. לשם כך תוצע האפשרות לשיפוט – החורג מהתפיסה הליברלית במשפט – המכיר בהקשריו החברתיים הממשיים של העושה בלא למעט מאחריותו. הכרה בהקשרים חברתיים אלה תביא להבנה שיפוטית מעמיקה יותר של תופעה עבריינית זו ועשויה להציב את בית המשפט כסוכן מרכזי לשינוי האתוס החברתי שבמסגרתו פועלים עבריינים אלה.

א. המשמעות הקרימינולוגית

1. מקורו של המושג ומשמעותו

בשנת 1939, במהלך כינוס של איגוד הסוציולוגים האמריקאים, נשא הסוציולוג־קרימינולוג אדווין סאתרלנד הרצאה שהמושג המרכזי שטבע במסגרתה הוא "עבריינות הצווארון הלבן"², מושג המתבסס על כותרת ספרו של נשיא ג'נרל מוטורס דאז – הרפתקאותיו של איש הצווארון הלבן.³ מאז נודע סאתרלנד כחושף תופעת העבריינות המתבצעת בידי אלה שאינם אנשי שוליים בחברה אלא בידי אלה הנתפסים – בעיני

1 Edwin Sutherland, "White-Collar Criminality", 5 *Am. Sociological Rev.* (1940) 1
מאמר זה מבוסס על ההרצאה שתוארה לעיל.

2 נשיא ג'נרל מוטורס באותה העת היה אלפרד סלואן (Sloan). ראו: Alfred P. Sloan, *Adventures of a White Collar Man* (1941).
3 לתיאור הסברו של סאתרלנד בהרצאה שנשא בשנת 1956, למקור המושג ולקישור לספרו של סלואן, ראו: Gilbert Geis, "White Collar Crime: What is it?", *White Collar Crime Reconsidered* (Kip Schlegel, David Weisburd eds., 1992) 31, p. 35.

אחרים ובעיני עצמם – חלק מרכזי במארג החברתי הנורמטיבי. סאתרלנד הגדירם "אנשים מכובדים" במישור הפרופסיונלי והעסקי, המבצעים מעשים המוגדרים או ראויים להיות מוגדרים עבירה פלילית במהלך פעילותם בשוק הכלכלי.⁴ בהנגידו עבירות המבוצעות בידי אנשים מכובדים אלה לפשעים "רגילים", המבוצעים בידי אנשים ממעמד חברתי כלכלי נמוך, הסביר סאתרלנד כי מטרת ההשוואה בין שני סוגי עבריינות אלה נועדה לפיתוח תיאוריה כוללת על התנהגות עבריינית.⁵

כפי שיוצג להלן, טענתו המרכזית של סאתרלנד היא שחשיפת תופעת העבריינות בקרב בני הצווארון הלבן נחוצה לצורך פיתוחה של תיאוריה קרימינולוגית המקשרת בין התנהגות עבריינית לבין השקפות ועמדות חברתיות שלהן נחשף עובר העבירה, האחריות ל"המציאות החברתית" המאפשרת התנהגות מעין זו.⁶

התזה המרכזית בהרצאתו של סאתרלנד התבססה על הטענה שהדעה הקרימינולוגית הרווחת באותה התקופה על עבריינות שגויה מן היסוד. דעה רווחת זו התבססה על סטטיסטיקות רשמיות העוסקות באפיונם החברתי של אלה המורשעים בבתי המשפט, אשר לפי אותם נתונים שייכים, רובם ככולם, לשכבות החלשות בחברה. מתוך מתאם סטטיסטי זה הוסקה ההשקפה הקרימינולוגית המקובלת הנוגעת לסיבות לעבריינות, שלפיה עבריינות היא תוצר של עוני ואפיונים חברתיים ואישיותיים הקשורים בעוני, כגון חולשה שכלית, סטיות פסיכופתיות, משפחות נחשלות וכיוצא באלה.⁷ על פי עמדה זו, אותם פגמים אישיותיים או שכליים, המסבירים עבריינות, מסבירים אף את היותם של עבריינים אלה דמויות שוליים בחברה.

סאתרלנד טען כי ההסתמכות על מתאם סטטיסטי זה שגויה ומניבה מסקנה קרימינולוגית שגויה. היא שגויה לא משום שהנתונים המהווים בסיס לה מוטעים, שכן הסטטיסטיקות הרשמיות משקפות נכונה את אפיונם החברתי של אלה שהוואשו והורשעו בפלילים, אלא משום שסטטיסטיקות אלה אינן משקפות את כלל המעשים הפליליים הנעשים בחברה, בין שהם מגיעים לבירור במסגרת הליך פלילי ובין שלא; בין שהם מוגדרים עבירות פליליות ובין שלא.⁸

4 שם, שם.

5 שם, בעמ' 10.

6 לסאתרלנד קדמו חוקרים שאפיינו וחקרו תופעה זו, וניתן לומר כי על אף ההבדלים בין ההשקפות השונות שהובעו, המאפיין את כולן מקשר בין התנהגות עבריינית של "אדם נורמטיבי" לבין השקפות ועמדות חברתיות שלהן נחשף עובר העבירה. ראו: Sven Aka Lindgren, "Pre-Sutherland Views on White Collar crime", *White Collar Crime Research: Old Vies and Future Potential* (Sven Aka Lindgren ed., 2001) 107; David Friedrichs, "White Collar Crime and the Definitional Quagmire: A Provisional Solution", 3 *J. Human Justice* (1992) 5, p. 6; Willem Bogner, *Criminality and Economic Conditions* (1969).

7 Sutherland (לעיל, הערה 2) בעמ' 1.

8 שם, בעמ' 2.

טיעונו של סאתרלנד מבוסס על נקודת המוצא שלפיה קיים פער ניכר בין התנהגויות מזיקות המגיעות לטיפולו של המשפט הפלילי לבין אחרות, מזיקות לא פחות ואולי אף יותר, שאינן מניבות אישומים פליליים ואף אינן מסווגות בהכרח כעבירות פליליות. פער זה נובע במידה רבה מנתק בין חקר העבריינות לבין חקר הפעילות הכלכלית בחברה. לדבריו, כלכלנים עוסקים בפעילות כלכלית אך אינם מקשרים אותה לפשע, ואילו קרימינולוגים עוסקים בחקר הפשיעה אך אינם מקשרים אותה לפעילות כלכלית. על כן, טען סאתרלנד, יש צורך לערוך אינטגרציה בין שני שדות ידע אלה על מנת לחשוף פשעים הנעשים במישור הכלכלי, בעיקר בידי מעמד הצווארון הלבן במסגרת פעולתם העסקית.⁹

באפיינו את התופעה סאתרלנד מדגים מיהם לטעמו עברייני צווארון לבן ומהי עבריינות צווארון לבן בהתייחסו בין השאר לרופאים, לעובדי תאגידים ועוד. ואולם, לתשומת לב מיוחדת ראוי הביטוי שסאתרלנד משתמש בו כדי לאפיין את התופעה שהוא מעוניין לחשוף – "ברונים שודדים".¹⁰ בלא לעסוק במקורו ההיסטורי של המונח, ששורשיו עוד בימי הביניים, אתמקד במשמעות ה"חדשה" שניתנה לו בארצות הברית של המאה התשע-עשרה, שאליה מתייחס סאתרלנד במאמרו. הכינוי "ברונים שודדים" הוצמד לבכירי התעשייה האמריקאית שלאחר מלחמת האזרחים. אותם "נסיכי" תעשייה נתפסו כמי שצברו את עושרם בדרכים מפוקפקות, אף אם לא בהכרח כאלה שנחשבו פליליות באותה עת (כגון יצירת קרטלים, מניעת תחרות וכיוצא באלה), באמצע פרקטיקות עסקיות לא כשרות. אולם אותם נסיכי תעשייה שלהם הוצמד כינוי זה – כגון ג'ון רוקפלר, אנדרו קרנגי, ג'יי פ. מורגן וקורנליוס וונדרבליט – נחשבו ונחשבים עד היום לתמציתו של "החלום האמריקאי". אלה שעל פי המיתוס שנקשר בשמם צברו את הונם אך ורק בזכות עבודה קשה (יהיו פרקטיקות פועלם אשר יהיו), אשר התעשרותם הועילה רבות לצמיחתו של השוק הכלכלי, ואשר עושרם הרב נוצל אף למטרות פילנתרופיות ולקידום חברתי.¹¹ במובן זה, בחירתו של סאתרלנד להצמיד לנסיכי התעשייה האמריקאית, אשר עד היום רבים ממבני הציבור האמריקאיים קרויים על שמם, את הכינוי "עברייני צווארון לבן" טומנת בחובה אמירה ברורה, המקשרת בין תופעה זו לבין החברה שבה קיימת אותה התופעה.

השימוש במונח "ברונים שודדים" נועד לסתור איזו אינטואיציה בסיסית שלפיה עבריינים הם "עשבים שוטים" בחברה, דמויות שוליים שאינן נענות בהתנהגותן לנורמות חברתיות מקובלות. בניגוד לאינטואיציה זו ביסס סאתרלנד טיעונו שלפיו עבריינות

9 שם, בעמ' 1.

10 שם, בעמ' 2.

11 לסקירת מקורו של המושג והתפתחותו, ראו: Hal Bridges, "The Robber Barons Concept in American History", 32 *Business History Rev.* (1958) 1.

כתופעה אינה חלה אך בקרב בניה העניים והשוליים של החברה אלא אף בקרב מכובדיה. יתר על כן, אין מדובר ב"עשבים שוטים" בקרב אותם אנשים מכובדים, אלא מדובר בתופעה חברתית שבה ארגונים רבים ואף פרופסיות מבוססים על התנהגות אשר כרוכות בה הפרת אמון, מרמה, מניעת תחרות, שחיתות שלטונית ועוד. נוכח חשיפה זו, טען סאתרלנד, נדרשת תיאוריה קרימינולוגית שיש בכוחה להסביר לעומק את תופעת העבריינות כולה, הן זו של אלה המצויים בשולי החברה והן זו של אלה הנחשבים לבניה המכובדים. כפי שעולה מדבריו, הסבר רציני ומעמיק לעבריינות, כל עבריינות, אינו יכול להסתפק בתפיסת "העשבים השוטים".

מכאן מתבהר גם המהלך הרעיוני שהנחה את סאתרלנד בכורכו את חשיפת תופעת עבריינות "האנשים המכובדים" עם הצורך בעיצובה של תיאוריה קרימינולוגית חדשה, מתחרה לאלה הקיימות באותה התקופה: משעה שעבריינות אינה מקושרת אך לעוני ולנחשלות, ההנחה כי גורמים אלה קשורים בסטיות ובפתולוגיות אישיותיות המביאות לעבריינות אינה מספקת תשובה ראויה לסיבות לעבריינות. על כן נדרשת תשובה אחרת, שתוצג בפרק הבא, המתאימה גם לאלה אשר אין חולק כי אפיונם החברתי והאישי אינו מתאים להסברים הקרימינולוגיים שרווחו באותה העת.

2. תיאוריית ההתחברות הדיפרנציאלית

הטענה המוצעת במשנתו של סאתרלנד כחלופה לתיאוריות הקרימינולוגיות המקובלות של אז היא כי עבריינות צווארון לבן, ככל עבריינות אחרת, היא תוצר של התנהגות הנלמדת באמצעות התחברות עם אלה המבצעים סוג דומה של התנהגות. על כן השאלה אם אדם יהפוך עבריין אם לאו תלויה במידת היחשפותו לפרקטיקת ההתנהגות העבריינית. לכך, טען סאתרלנד, ניתן לקרוא "התחברות דיפרנציאלית" (Differential Association). בלא להרחיב בדברים אלה ניתן לומר כי תיאוריית ההתחברות הדיפרנציאלית היא תיאוריה סוציולוגית מיקרו-חברתית, קרי תיאוריה המתמקדת ביחסי הגומלין בין אינדיווידואלים ומניחה כי בכל אינטראקציה חברתית נוצרות הגדרות מצב חברתיות שבאמצעותן מבינים וחווים אותם אינדיווידואלים את המציאות החברתית, כמעין "משקפיים" חברתיים שדרכם הם תופסים את המציאות.¹²

תמציתה של תיאוריית ההתחברות הדיפרנציאלית הוצגה בידי סאתרלנד באמצעות שמונה עקרונות עיקריים: (1) התנהגות עבריינית היא התנהגות נלמדת; (2) למידה זו מתרחשת במהלך אינטראקציה עם אחרים; (3) אינטראקציה זו מתרחשת במסגרת

12 לתיאור מפורט, ראו: Gregg Barak, *Integrating Criminologies* (1997) pp.155–156; David Matza, *Becoming Deviant* (1969) pp.101–102.

קבוצות חברתיות אינטימיות; (4) הליך הלמידה מורכב מלימוד טכניקות של הפרת חוק וכן לימוד עמדות כלפי התנהגות זו המניעים לה ואף הרציונליזציה הניתנת לה; (5) המניעים הקונקרטיים להתנהגות נלמדים באמצעות הגדרת התנהגות כלשהי כרצויה או לא רצויה; (6) הפיכתו של אדם לעבריין תלויה בנגישותו להגדרות מצב התומכות בהפרת חוק אל מול הגדרות מצב שאינן תומכות בכך; (7) התחברות דיפרנציאלית עשויה להשתנות בחשיבותה, בתדירותה, במשכה ובמידת האינטנסיביות שלה; (8) למידת התנהגות עבריינית באמצעות אינטראקציה טומנת בחובה את כלל הרכיבים הקיימים בכל סוג של למידה.¹³

לדברי סאתרלנד, התנהגות עבריינית נלמדת במובן זה שהמניעים לה, העמדות וההיגיון שבבסיסה והרציונליזציה המאפשרת אותה נלמדים מ"אחרים משמעותיים" שהם סביבתו הקרובה של אדם והיוצרים עבורו את המציאות החברתית.¹⁴ בהדגימו עיקרון זה בעבריינות הצווארון הלבן מתאר סאתרלנד תהליך "המרה" של צעיר אידיאליסט ושומר חוק המתחיל דרכו במסגרת ארגונית שבה הוא לומד את עקרונות העשייה העסקית. צעיר זה לומד ממעסיקו ומחבריו לארגון טכניקות להפרת חוק במסגרת הארגון ואף את הגדרות המצב המאפשרות אותן. בד בבד הוא מאמץ אידיאולוגיה כללית המצדיקה הפרות חוק אלה – שהיא פועל יוצא של עמדות, תפיסות ואמירות יום־יומיות במקום העבודה – העוסקת ברצון ובצורך לדאוג בכל מחיר להצלחתו הכלכלית של הארגון.¹⁵ תיאור זה נותר אקטואלי אף היום ומוצא ביטוי בטענות נאשמים המוגדרים עברייני צווארון לבן. כך, באחד מפסקי הדין בית המשפט מתאר את טענותיו של הנאשם בזו הלשון: "כולם סביבו, כך הסביר, גנבו ומעלו, והוא שניסה להתריע בפניהם, הושחק ונדחה, עד שנתפס גם הוא לאותו בולמוס של צבירת כספים... ועשה את שעשו כולם".¹⁶

כפי שעולה מדברים אלה, תהליך הלמידה העבריינית במסגרת ההתחברות הדיפרנציאלית מבוסס במידה רבה על "נטרול" עמדה השוללת הפרות חוק או התנהגויות מזיקות מבחינה חברתית, אך יותר מכך, נטרול ההתייחסות להתנהגות זו כאל התנהגות מגונה. המושג "טכניקות נטרול" (Techniques of Neutralization) בהקשר של עבריינות הצווארון הלבן פותח לכלל טיעון מקיף בידי קרסי (Cressey), שהסביר כי במסגרת דיאלוג פנימי המתבצע טרם ביצוע עבירה עבריינית צווארון לבן מבצע רציונליזציה שנועדה לנטרל את משמעותה המגונה של ההתנהגות לשם המשך שמירת הדימוי העצמי של אדם הגון.¹⁷ על כן לימוד התנהגות עבריינית משמעו תהליך שהרכיב

13 Edwin Sutherland, *Principles of Criminology* (1934) pp. 5–8.

14 Edwin Sutherland, *White Collar Crime* (1983) p. 240.

15 שם, שם.

16 ת"פ (מחוזי ת"א) 40138/08 **מדינת ישראל נ' בונר** (גזר דין), פסקה 20 (פורסם בנבו, 2008).

17 Donald R. Cressey, "The Respectable Criminal", 3 *Criminological* (1965) 13, p. 15.

המרכזי בו הוא עיצוב תמונת מציאות חברתית שבמסגרתה מותר או מוצדק להתנהג כך. לדבריו, "Each trusted person does not invent a new rationalization for his violation of trust, but instead applies to his own situation a verbalization which has been made available to him by virtue of his having come into contact with a culture in which such verbalizations are present"¹⁸.

תהליך נטרול זה, מדגיש קרסי, אינו מתרחש לאחר מעשה, לשם הצטדקות או בניית "קו הגנה" משפטי במקרה הצורך, אלא מדובר בתהליך פנימי והכרחי המתרחש לפני מעשה, והוא המאפשר את קיומו.¹⁹

תהליך הנטרול, שהוא נדבך מרכזי בתיאוריית ההתחברות הדיפרנציאלית, פותח בכתיבה קרימינולוגית מקיפה העומדת על היקפו ועומקו של תהליך זה.²⁰ למשל, בפתחו את תיאוריית "הזיהוי הדיפרנציאלי" (differential identification) טען גלייזר (Glaser) כי במסגרת הליך התחברות דיפרנציאלית מתגבשת אף זהותו של אדם המבצע "אינטראקציה" עם עצמו בהצדיקו את התנהגותו. לדבריו, אדם עוסק בפעילות עבריינית כשהוא מזהה עצמו עם אחרים – אמיתיים או מדומיינים – אשר לדידו מבינים את התנהגותו כמתקבלת על הדעת.²¹

החקר הקרימינולוגי, אשר עסק רבות בטכניקות הנטרול, מאפיין כמה טכניקות בולטות אצל עברייני הצווארון הלבן.²² גילברט גייז (Geis) למשל מתאר את טכניקת הנטרול המכחישה את פליליות המעשה באמצעות הכחשת הנזק הנגרם מביצועו. הוא מדגים טכניקה זו באמירתו של בכיר בחברת אלקטרוניקה שהואשם בתיאום אסור של מחירי מוצרים עם חברות אחרות. כשנשאל נאשם זה אם ידע כי מעשיו אינם חוקיים, ענה בזו הלשון: "לא חוקי? נכון, אבל לא פלילי... אני מניח שהתנהגות פלילית פירושה

18 Donald R. Cressey, *Other people's money: A study in the social psychology of embezzlement* (1953) p. 137

19 ראו גם: Gresham M. Sykes, David Matza, "Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency", 22 *Am. Sociological Rev.* (1957) 664

20 לסקירה כללית של המושג והתפתחותו, ראו: Shadd Maruna & Heith Copes, "What Have We Learned from Five Decades of Neutralization Research?", 32 *Crime & Just.* (2005) 221, pp. 228–234

21 Daniel Glaser, "Differential Identification", *Social Deviance* (Ronald Farrel and Victoria Lynn Swigert eds., 1975) 202, pp. 202–203

22 לפירוט טכניקות הנטרול, ראו: Todd Haugh, "Sentencing the Why of White Collar Crime", 82 *Fordham L. Rev.* (2014) 3143, p. 3164–3169 המחקר העוסק בטכניקות הנטרול עמד גם על שונותן של טכניקות אלה, לפי סוג הפרת החוק שעשה אדם. לפירוט סוגים שונים של טכניקות נטרול בהקשר של סוג העבירה, ראו למשל: Scott M. Kieffer, John J. Sloan, "Overcoming Moral Hurdles: Using Techniques of Neutralization by White-Collar Suspects as Interrogation Tool", 22 *Security J.* (2009) 317

לפגוע במישהו, וזאת לא עשינו".²³ טכניקת נטרול בולטת נוספת היא ראייה בהתנהגות מפרת חוק התנהגות הכרחית לצורך הצלחה בעסקים ואף יותר מזה – צורך הישרדותי בסביבה העסקית.²⁴ הפרת חוק נתפסת כצורך הישרדותי בשל התפיסה כי כך עושים כולם, ועל כן הימנעות מהפרת החוק תביא לתוצאה ש"הנחמדים נשארים מאחור".²⁵ שילובן של טכניקות נטרול אלה – הכחשת האחריות, הצורך ההישרדותי, הכחשת הנזק, הכחשת קיומו של קורבן והטענה כי כך עושים כולם – טוען מייקל בנסון (Benson) במחקר המבוסס על ראיונות עם מורשעי צווארון לבן, מאפשר מבחינת עבריון זה "הרחקתו" מדימויו של עבריון. כפי שטען אחד ממורשעים אלה, מעשיו לא היו מעשים פליליים מתוכננים כפי שחבורה עבריינית קושרת קשר לשדוד בנק, אלא היו חלק מהפעילות היומ־יומית שבמסגרתה עושים עסקים ושוורדים.²⁶ אם כן, פיתוחים מאוחרים לתיאוריית ההתחברות הדיפרנציאלית אינם מתמקדים אך בתהליך הלמידה אלא באופן שבו מוטמע הליך זה עד כדי יצירת "זהות עבריינית" שאינה נוצרת בהכרח בשל אינטראקציה עם אחרים קונקרטיים אלא מתגבשת אגב "אינטראקציה" אף עם "אחרים מדומיינים", קרי בתוך כדי בחינה פנימית, טרם מעשה, את התגובה החברתית של "אחר מוכלל" להתנהגות זו. אותו דיאלוג פנימי עם האחר המדומיין, שהוא תוצר של אינטראקציה של הפרט עם ערכי הקהילה שלה הוא משתייך, הוא חלק מיצירת "העצמי העבריון" (criminal self).²⁷

תיאוריית ההתחברות הדיפרנציאלית היא בעלת כוח להסביר, לדברי סאתרלנד וממשיכיו, את תופעת העבריינות, ובכללה את תופעת עבריינות הצווארון הלבן. עמדה קרימינולוגית זו, המשקפת גישה סוציולוגית לחקר העבריינות, הפכה לאחת התיאוריות החשובות בחקר הקרימינולוגי ואף תרמה להפרכתן של תיאוריות קרימינולוגיות שבסיסן ביולוגי, המניחות כי תכונות מולדות כאלה ואחרות הן הסבר בלעדי וכולל לעבריינות.²⁸

-
- Gilbert Geis, "The Heavy Electrical Equipment Cases of 1961", *White Collar Crime: Offences in Business, Politics, and the Professions* (G. Geis and R.F. Meier eds., 1977) 113, p. 122. (תרגום שלי – חג"א).
- שם, בעמ' 123.
- Steven Chibnall and Peter Saunders, "Worlds Apart: Notes on the Social Relativity of Corruption", 28 *British J. Sociology* (1977) 138, p. 142.
- Michael Benson, "Denying the Guilty Mind: Accounting for Involvement in White-Collar Crime", 23 *Criminology* (1985) 583, p. 593.
- Timothy B. Gongaware, Daniel Dotter, ראו: "Developing the Criminal Self: Mead's Social Psychology and Sutherland's Differential Association", 25 *Sociological Spectrum* (2005) 379.
- כפי שקובעים שוהם, אדד ורהב: "התיאוריה [...] בדבר האטביזם כהסבר לעבריינות יכולה לשמש דוגמה טובה לתיאוריה ששלטה בכיפה [...] עד שבדיקה אמפירית מעמיקה הוכיחה את אי־נכונותה". לדבריהם, הוכח כי אין בנמצא עבריון מלידה, במשמעותו הפשוטה של המושג. ואולם, על אף הפרכת תפיסה זו קיימות תיאוריות קרימינולוגיות המוצאות הסברים

עם זאת מבקריה של תיאוריה זו טענו שגם היא אינה נקייה מקשיים, בעיקר בשל ההסבר היחיד והכולל שהיא מציעה לכלל תופעת העבריינות, וגרסו כי התיאוריה מעניקה משקל רב מדי להקשר החברתי-תרבותי ולהליך הלימוד החברתי כמסביר עבריינות.²⁹ ביקורת נוספת, המתייחסת למושג עבריינות צווארון לבן בהקשר של תפיסת ההתחברות הדיפרנציאלית, גורסת כי אין כל הצדקה להבחין בין עבריינות מסוג זה לבין עבריינות "רגילה".³⁰

מאמר זה לא ידון בהרחבה בביקורות העקרוניות על התיאוריה ולא בתשובות לביקורות אלה,³¹ אלא יתייחס לקושי המיוחד שמעלה יישום תיאוריה זו בתופעה של עבריינות הצווארון הלבן. הפרקים הבאים יוקדשו לבחינת הקושי המושגי הנובע מיישום זה ולבחינת התשובות לקושי זה.

3. הקושי ביישום תפיסת ההתחברות דיפרנציאלית בעבריינות הצווארון הלבן

כפי שפורט לעיל, תיאוריית ההתחברות הדיפרנציאלית מציעה הסבר כולל לכל תופעות העבריינות, המבוסס על האינטראקציה שמקיים אדם עם אחרים ועל תהליך הלמידה מאחרים אלה. אולם על אף התייחסותו המפורשת של סאתרלנד לתיאוריה זו כמסבירה בין השאר את עבריינות הצווארון הלבן, יישומה בתופעה עבריינית זו מעלה קושי.

יישום התיאוריה בעניינם של אלה המצויים בשולי החברה, הגדלים בשכונות עוני שבהן קיימת "תרבות-נגד" לתרבות הקרויה נורמטיבית, פשוט להבנה. לפי הבנה זו, האופן שבו מוצגת המציאות החברתית על ידי אחרים משמעותיים בחייו של אדם באותה תרבות-נגד הוא בעל כוח הסברי גבוה באשר לפוטנציאל הפיכתו לעבריין, קרי למי שהתנהגותו נוגדת את נורמות החברה. כפי שכותב סאתרלנד, עבריינים בני המעמד הנמוך מתחילים ב"קריירה" העבריינית מתוך שכונות ומשפחות נחשלות ונחשפים

ביוזגיים ומולדים לחלק מתופעות העבריינות. ראו: ש' גיורא שוהם, משה אדד, גיורא רהב, **קרימינולוגיה** (2004) בעמ' 338 ובעמ' 93–170.
 29 לפירוט הנוגע לביקורת על תיאוריית ההתחברות הדיפרנציאלית, ראו: שם, בעמ' 347; Ross L. Matsueda, "The Current State of Differential Association Theory", 34 *Crime & Delinquency* (1988) 277; Ruth R. Korenhauser, *Social Sources of Delinquency: An Appraisal of Analytic Models* (1978) p. 34.
 30 ראו: Travis HirHirschi, Michael Gottfredson, "Causes of White-Collar Crime", 25 *Criminology* (1987) 949; Michael L. Benson, Elisabeth Moore, "Are white Collar and Common Offenders the Same? An Empirical and Theoretical Critique of a Recently Proposed General Theory of Crime", 29 *J. Research of Crime & delinquency* (1992) 251.
 31 לסקירת הביקורות העקרוניות על תיאוריית ההתחברות הדיפרנציאלית ולתשובה לביקורות אלה, ראו למשל: Ronald R. Akers, "Is Differential Association/Social Learning Cultural Deviance Theory?", 34 *Criminology* (1996) 229.

לעבריינים שמהם הם לומדים טכניקות של פשיעה ויחס כלפי פשיעה, וכל זאת כאשר היחשפותם לאנשים שומרי חוק מוגבלת במידה רבה.³² ואולם, תיאוריית ההתחברות הדיפרנציאלית, כאשר היא מיושמת בעניינם של עברייני הצווארון הלבן, הופכת בעייתית במידה רבה, שכן מיהם אותם "אחרים משמעותיים" של איש הצווארון הלבן, מיהם ה"אחרים המדומיינים" המעצבים את תמונת המציאות שלו ואת זהותו, האין הם בני החברה המאורגנת? כפי שכותב סאתרלנד, עברייני הצווארון הלבן גדלים בשכונות טובות, בבתים טובים, הם בעלי השכלה גבוהה וחולקים אותן אמות מידה מוסריות ואותם אידיאלים המבססים את התרבות ה"נכונה", הראויה, הנורמטיבית.³³ אם כן, "האחרים המשמעותיים" של עברייני הצווארון הלבן, אותם אלה האחראים לתפיסתם את המציאות החברתית, הם אנחנו. במשנתו של סאתרלנד נטענת אפוא טענה, גם אם במובלע, המתייחסת לחברה הנורמטיבית עצמה, המצמיחה בתוכה, ולמעשה "מייצרת", עבריינים. היות שמרכז הכובד בהסברו אינו נעוץ בעברייני עצמו אלא באחרים המשמעותיים בחייו ובתהליך הלמידה מהם, יישומו של הסבר זה בעניינם של עברייני הצווארון הלבן מעלה כי "האחר המשמעותי" בחייהם הוא החברה המאורגנת וערכיה, כפי שסאתרלנד הבין וניתח חברה זו בהתייחסו לחברה האמריקאית, לתרבות החלום האמריקאי ולנסיכי התעשייה שלה.³⁴ מכאן עולה כי התפיסה שמציע סאתרלנד מובילה בהכרח למסקנה כי רכיב זה או אחר בסדר החברתי המקובל מוביל להתנהגות פוגעת מבחינה חברתית. על כן תיאוריית ההתחברות הדיפרנציאלית, שהיא תיאוריה מיקרו־חברתית העוסקת באופן שבו היחיד לומד ומפנים הגדרות מצב חברתיות באמצעות אינטראקציה עם הקרובים לו, טומנת בחובה – אף אם במובלע – אמירה מאקרו־חברתית המבקרת את ערכי החברה שאליה התייחס סאתרלנד, קרי החברה המושתתת על עקרונות ליברליים־קפיטליסטיים, ויותר מזה, מעמידה בסימן שאלה את משמעותו של המושג "נורמטיבי".

מתוך דברים אלה עולה השאלה מה אפוא דיפרנציאלי בתהליך הלמידה החברתית של עברייני הצווארון הלבן. שהרי מקום שבו מדובר בעברייני שלמד דפוסי התנהגות עברייניים בתרבות־נגד, המונח התחברות דיפרנציאלית – קרי התחברות עם אלה שאינם נענים בהתנהגותם לנורמות המקובלות בחברה – משמש גורם המסביר את התנהגותו. אולם מקום שבו תפיסת ההתחברות הדיפרנציאלית מיושמת בענייניו של עברייני הצווארון הלבן, אשר האחרים המשמעותיים המעצבים את התנהגותו הם בני החברה המאורגנת, קשה להסביר באיזה מובן "שונה" התחברותו של עברייני זה מהתחברותו של חבר אחר

32 Sutherland (לעיל, הערה 2) בעמ' 11.

33 שם, שם.

34 לדיון בטענה זו ראו: James W. Coleman, "Toward an Integrated Theory of White Collar Crime", 93 *Am. J. Sociology* (1987) 406.

בחברה הנורמטיבית, ובעיקר – ממה היא שונה. קושי זה אינו מפורש במשנתו של סאתרלנד עצמו, אך תשובות לו ניתנו בידי ממשיכיו. במה שיפורט להלן אבחן את התשובות שניתנו לקושי זה, הבאות לידי ביטוי באמצעות המושג "תרבות של תחרות".

4. תרבות של תחרות

תיאוריית ההתחברות הדיפרנציאלית מניחה אפוא כי סביבתו החברתית של אדם עונה במידה רבה על השאלה למה אדם הופך לעבריין. לכן יישום הנחה זו בעבריינות הצווארון הלבן מחייב את המסקנה כי גם סביבה חברתית הנחשבת נורמטיבית יכולה לשמש "אחר משמעותי" המסביר עבריינות. על כן לשם בחינה מעמיקה של מסקנה זו יש לבחון הן את מוטיבציות ההתנהגות של עבריין הצווארון הלבן והן את הקשרן התרבותי-חברתי. נושאים אלה יעמדו במרכזו של הפרק הנוכחי.

על אף הקושי הגדול לספק הגדרה ראויה לעבריינות הצווארון הלבן, כפי שעוד יפורט להלן, נדמה שקיימת הסכמה רחבה כי המוטיבציה המרכזית לה נעוצה בהשגת יתרון כלכלי. בהתחשב בכך שמדובר במקרים רבים באלה שאינם פועלים מתוך מצוקה כלכלית, ניתן לסבור כי מוטיבציה זו משקפת תאוות בצע, קרי התנהגות המבוססת על תפיסת העושר כתכלית. אולם רבים מהחוקרים העוסקים בעבריינות זו ובתרבות הקפיטליסטית ככלל גורסים כי הסבר מסוג זה הוא פשטני במידה רבה ואינו משקף כראוי את האתוס החברתי-תרבותי שבמסגרתו בני חברה זו פועלים.³⁵

ג'יימס קולמן (Coleman) בוחן את המוטיבציות של התנהגות עבריין הצווארון הלבן ואת הקשרן החברתי וגורס כי יש להבין מוטיבציות אלה באמצעות תפיסת ההתחברות הדיפרנציאלית ומציע להבין את התרבות הקפיטליסטית כ"האחר המשמעותי" של עבריין הצווארון הלבן.³⁶ קולמן עומד על הסתירה הלכאורית שבבסיס יישום תפיסת ההתחברות הדיפרנציאלית בעבריינות הצווארון הלבן. בתארו את עקרונותיה של תפיסה זו מסביר קולמן כי התיאוריה מניחה כי התנהגות עברינית היא תוצר של מניע והזדמנות. לדבריו, לפי תפיסה זו, מוטיבציה להתנהגות מסוימת היא תוצר של הגדרות מצב, קרי תוצר של מכלול הבניות חברתיות המגדירות פעולות ויעדים כאלה ואחרים כאפשריים ורצויים. משעה שהפכה לאפשרית ולרצויה, ניתן לומר כי התנהגות פוטנציאלית כלשהי היא בגדר הזדמנות, שכן היא נחשבת לחלק מרפרטואר ההתנהגויות האפשריות.³⁷

35 ראו למשל: Haugh (לעיל הערה 22) בעמ' 3160.

36 Coleman (לעיל הערה 34).

37 שם, בעמ' 409. קולמן מסביר כי השאלה אם הזדמנות תהפוך להתנהגות בפועל תלויה בכמה רכיבים, ובהם תפיסת האדם את הרווח הצפוי; תפיסתו את מידת הסיכון; מידת ההתאמה בין עמדותיו לבין מימוש ההזדמנות; הערכתו את מידת חוסר החוקיות הכרוכה בהזדמנות אל מול מערך ההזדמנויות אשר נתונות לו. לעניין זה, ראו: שם, בעמ' 424; לעניין הקשר בין תפיסת מידת הסיכון לבין הרתעה בעבריינות צווארון לבן, ראו: בשורה

מכאן, טוען קולמן, נראה שמתחייבת המסקנה שכאשר אדם בוחר להפר את החוק, הגדרות המצב שלפיהן הוא פועל סותרות את הגדרות המצב המקובלות בחברה. אולם הגדרת אדם "עברייני צווארון לבן" מבוססת על הטענה שהוא "אדם מכובד" המפר את החוק במסגרת "עבודתו המכובדת", ואשר האחרים המשמעותיים בחייו הם "אנשים מכובדים" אף הם. על כן, מסביר קולמן, הבנת משנתו של סאתרלנד לעומקה מחייבת את המסקנה שהגדרות המצב בחברה שאותה ניתח – החברה הקפיטליסטית – מאפשרות ואף מעודדות פעילות עבריינית, קרי התנהגות הכוללת פגיעה בחברה שבמסגרתה צומחות הגדרות מצב אלה. לשם הבנת סתירה לכאורית זו, גורס קולמן, עלינו לבחון בחינה מעמיקה מדוע עבריינות מסוג זה, המבוססת ככלל על רצון בהשגת יתרונות כלכליים למבצעה, היא לכתחילה אטרקטיבית בעיניהם.³⁸

הרצון בהשגת יתרון כלכלי נדמה בעינינו כה טבעי וברור מאליו עד כי אין נדרשת כל חשיבה מעמיקה בעניינו. לדברי קולמן, עובדה זו אינה מקרית. התפיסה שעושר והצלחה הם מטרות אנושיות מרכזיות היא חלק ממערך אמונות נרחב שראוי לכנותו "תרבות של תחרות". את מקורותיה של תפיסה זו ניתן לאתר עוד במאה השבע־עשרה, והיא משתקפת במשנתם של הוגים כגון תומס הובס, ג'ון לוק והוגים אחרים שפעלו בתקופה שניתן לכנותה תקופת האינדיווידואליזם הקנייני (possessive individualism), ועל כן הגותם נחשבת לערש התרבות הליברלית-קפיטליסטית. תפיסת האמנה החברתית, הן זו ההובסיאנית והן זו הלוקיאנית, הנחשבת עד היום לבסיס מרכזי להסדרים החברתיים,³⁹ נשענת על רציונל מרכזי שלפיו יחידים ניכרים הן ברציונליות והן באגואיזם, ועל כן כל מערך חברתי ראוי צריך לכבד תכונות אנושיות בסיסיות אלה, באפשרו לאדם להתחרות ולהשיג הישגים קנייניים בשדה החברתי.⁴⁰ המאמץ להצליח, בתוך כדי ניצחון בתחרות עם יריבים עסקיים במסגרת התחרות החופשית, הוא אחד האתוסים החברתיים המרכזיים ולכן נחשב לחלק בלתי נפרד מהעשייה העסקית. לפי תפיסה זו, היחיד מובן כאינדיווידואל אוטונומי הניכר בכוח תבונתו וביכולת בחירתו החופשית, ועל כן הוא אחראי במידה רבה למצבו. המרדף אחד השגת "הקניין", קרי אחר האינטרס האישי-כלכלי, והמאמץ "לנצח" אחרים במרדף אחר עושר ומעמד חברתי הוא רכיב

רגב, דיוויד וייסברוד ויקיר פלסנר, "הרתעה בעבירות צווארון לבן בישראל", קרימינולוגיה ישראלית ה (תשע"ו) 83.

38 Coleman (לעיל, הערה 34) בעמ' 415.

39 ראו למשל: בג"ץ 2605/05 המרכז האקדמי למשפט ועסקים נ' שר האוצר, פסקה 23 לפסק דינה של הנשיאה דורית ביניש (פורסם בנבו, 2009).

40 תומס הובס, לויטן (יוסף אור מתרגם, תשכ"ב) בעמ' 113–139; ג'ון לוק, על הממשל המדיני (יוסף אור מתרגם, תשמ"ט) בעמ' 4–40.

מרכזי, לדברי קולמן, בהבנת אותו אינדיווידואל אוטונומי, שכן הצלחה נתפסת כחלק מהגדרתו האישית והחברתית.⁴¹

בהיותה של תחרות רכיב מרכזי במערך העסקי-כלכלי נדרש ממשותפי מערך זה אף "אופי תחרותי". במובן זה, תחרות היא מאפיין אישיותי, והיא אף רכיב בונה-אישיות. היא משמשת מבחן לערכו של אדם ואף תמריץ בעל עוצמה להישגיו של אדם, אשר בתורם הופכים להישגים חברתיים כלליים. כפי שטוען בנסון, הרכיב המרכזי והבסיסי של הכלכלה הקפיטליסטית, שלפיו החברה מרוויחה משאיפות תחרותיות של יחידיה, מספק סביבה מוסרית המסייעת ברציונליזציה של פעילות עבריינית לבנת צווארון. ההסבר שלפיו היחיד "רק רוצה להצליח" נתפס חברתית כמניע מתקבל על הדעת, גם אם הוא מוביל לעיתים להתנהגות מפרת חוק. נדמה, טוען בנסון, כי הסבר מסוג זה היה בלתי אפשרי במסגרת חברתית שאינה מקדמת הצלחה חומרית של היחיד כמטרה מרכזית רצויה. אתוס חברתי מסוג זה מאפשר לעברייני הצווארון הלבן להצדיק בעיני עצמו את התנהגותו עוד טרם ביצוע המעשה, ואף שלא לזהות עצמו כעברייני לאחר גילוי העבירה ואף לאחר הרשתו בה.⁴²

אחד הרכיבים המרכזיים הקיימים בהכרח בתרבות של תחרות הוא תחושת חוסר הוודאות הקיימת תמיד בלב חבריה. הפחד מכישלון, הצורך "לשרוד", קיים בכל שכבות החברה. מתוך כך דרישת ההצלחה והפחד מכישלון הם שני פנים של אותו המטבע, ושניהם גם יחד מייצרים מבנה סימבולי רב עוצמה המהווה בסיס לפעילות הכלכלית בחברה. מבנה סימבולי זה, הגדרת מצב זו, טוען קולמן, היא המוטיבציה העיקרית של עברייני הצווארון הלבן, ועל כן הגדרת מצב זו היא "האחר המשמעותי המוכלל" שלהם. התחרות, המלווה מטבעה בפחד מתמיד מכישלון, מניבה – אף אם במובנה הקיצוני – את התפיסה שלפיה הצלחה צריכה להיות מושגת בכל מחיר.⁴³ לדבריו, על אף הצגתה ככזו תפיסת מציאות כזו אינה "טבעית" אלא נלמדת באמצעות אחרים משמעותיים בחייו של אדם, יהיו אלה אחרים קונקרטיים או מדומיינים.⁴⁴

אפיונה המעשי של הגדרת מצב זו, טוען בנסון, ניתן לביטוי באמצעות שימוש במודל של כללים הייררכיים. לדבריו, רבים מהפועלים במסגרת העסקית נוטים לאפיין סיטואציות עסקיות המעלות קושי חוקי ככאלה שיש להחיל עליהן שני סוגים של כללים: מחד כללים כתובים שנקבעו בחקיקה כזו או אחרת, שאותם ניתן לכנות כללי רגולציה, ומאידך כללים לא כתובים המבוססים על רווח והישרדות עסקית, שאותם ניתן לכנות

41 Coleman (לעיל, הערה 34) בעמ' 416.

42 Benson (לעיל, הערה 26) בעמ' 588.

43 על חשיבות הפחד מכישלון כמניע את עברייני הצווארון הלבן ראו: סטנטון ווילר, "עבריינות הצווארון הלבן – ממצאים מתוכנית מחקר סוציו-משפטית ומחשבות בנוגע לבעיית המוטיווציה בעבירות הצווארון הלבן", עיוני משפט טו (תש"ן) 435.

44 Coleman (לעיל, הערה 34) בעמ' 417.

כללים מכווננים, המגדירים מהו איש עסקים בחברה קפיטליסטית. היות שכללים אחרונים אלה מכווננים התנהגות, חשיבותם רבה יותר, שכן אם איש עסקים אינו מנסה להרוויח או אינו מנסה לגרום לעסקו לשרוד, הוא אינו "באמת" בעסקים. על כן לפי הלך מחשבה זה, בסיטואציות מסוימות אדם יפר כלל רגולטורי על מנת לפעול לפי הכלל הבסיסי יותר, הכלל המכוון.⁴⁵ מנקודת מבטו של איש העסקים, הוא עושה בדיוק מה שצריך איש עסקים לעשות – להרוויח ו"להישאר במשחק". מתוך כך, תפיסת עבריינות הצווארון הלבן כמקושרת לקונטקסט החברתי הסוציו־פוליטי ובמידה רבה נובעת ממנו הביאה אף לכינויה "עבריינות מערכתית".⁴⁶

מקס ובר מספק בחיבורו הנודע על אודות רוח הקפיטליזם פרספקטיבה סוציולוגית בדבר השיטה הכלכלית הקפיטליסטית ותפיסת התחרות בה. לדבריו, טעות להניח ששיטה כלכלית זו מבוססת על תאוות בצע חסרת מעצורים ועליה בלבד. תאוות בצע כתכונה אנושית ניתנת לאיתור בכל תקופה היסטורית, ואין היא בעלת כוח הסברי מיוחד לשיטה הקפיטליסטית. המאפיין את רוח הקפיטליזם הוא תפיסת העבודה כשליחות, כתכלית בפני עצמה, באשר זו הן מעצבת והן משקפת אישיותו של אדם. לפי דברי ובר, הקפיטליזם אינו אך שיטה כלכלית לצבירת ממון אלא גם תרבות שמשקפת לחברה תמונת מציאות שלפיה חריצות בלתי נלאית, ראיית העיסוק המקצועי וההצלחה בו כתכלית העומדת בפני עצמה והרדיפה אחר הקניין כחלק מתכונת החריצות, הן התכונות האנושיות הראויות ביותר אשר מעידות על מידתו הטובה של אדם. על כן התחרות במסגרת השוק הכלכלי, ובוודאי ההצלחה בה, הן רכיב מרכזי במסגרת אתוס תרבותי הרואה בצבירת הממון נדבך אישיותי מכוון. תמונת מציאות זו, גורס ובר, אינה טבעית לאדם, והיא תוצר של חינוך ממושך.⁴⁷ האתוס החברתי שעליו עומד בין השאר מקס ובר, הרואה בעיסוק המקצועי, בתחרות במסגרתו ובהצלחה בו חזות הכול, הוא אפוא הגדרת מצב קולקטיבית. הגדרת מצב זו, ולו בגרסתה הקיצונית, גורס בנסון, מסבירה במידה רבה את עבריינות הצווארון הלבן כתופעה חברתית.⁴⁸

אם כן, החקר הקרימינולוגי מספק הקשר חברתי־תרבותי המסביר במישור המאקרו־חברתי את הגדרות המצב האופייניות לעברייני צווארון לבן. הפרק הבא ידון בקשר שבין הקשר תרבותי זה לבין תיאוריית ההתחברות הדיפרנציאלית. כפי שינתח להלן, הבנת התופעה של עבריינות הצווארון הלבן כתוצר של התחברות דיפרנציאלית מחייבת את ההבנה כי אתוס התחרות אינו רכיב תרבותי בלעדי, ועל כן השאלה אם "אדם

45 Benson (לעיל, הערה 26) בעמ' 593.

46 Maurice Punch, "Rotten Orchards: 'Pestilence', Police Misconduct and system failure", 13 *Policing & Society* (2003) 171, p. 172.

47 מקס ובר, **האתיקה הפרוטסטנטית ורוח הקפיטליזם** (ברוך מורן מתרגם, 1984) בעמ' 19–34, 76–90.

48 Benson (לעיל, הערה 26) בעמ' 588.

נורמטיבי" יהפוך לעבריין צווארון לבן תלויה בין השאר במידת היחשפותו להגדרות מצב המבוססות על אתוס התחרות במובנו הקיצוני.

5. תרבות של תחרות והתחרות דיפרנציאלית

כפי שפורט לעיל, תפיסת ההתחרות הדיפרנציאלית, כשהיא מיושמת בתופעת עבריינות הצווארון הלבן, הביאה חוקרים רבים לכלל מסקנה שתרכות התחרות הקפיטליסטית והגדרות המצב בה היא "האחר המשמעותי" של עבריין הצווארון הלבן. ואולם, בהתחשב בכך שהסבר זה מקשר בין אתוס תרבותי לבין פעילות עבריינית ובכך שרבים מבני החברה המאורגנת אינם עבריינים, יש להתייחס אף לטענתו של סאתרלנד שלפיה הפיכתו של אדם לעבריין תלויה בנגישותו להגדרות מצב התומכות בהפרת חוק, אל מול אלה שאינן תומכות בכך, וכי התחרות דיפרנציאלית עשויה להשתנות בחשיבותה, בתדירותה, במשכה ובמידת האינטנסיביות שלה. על כן לשם הבנתה של עבריינות הצווארון הלבן בהיבטה התרבותי-חברתי, יש להכיר בכך שאתוס התחרות אינו רכיב תרבותי בלעדי בחברה זו. במילים אחרות, נדבך מרכזי נוסף בהסבר תופעת עבריינות הצווארון הלבן הוא ההבנה כי אתוס תרבותי וחברתי הוא מורכב ואינו עשוי מקשה אחת, וכי לצד ערך התחרות במובנו הקיצוני קיימים ערכים אחרים, שעניינם למשל הגינות ואתיקה אישית ומקצועית.⁴⁹ אולם, טוען קולמן, בשל מרכזיותו של אתוס התחרות מצויים ערכים אלה ב"מאבק" מתמיד באתוס זה כמיוצג באמירה "הנחמדים נותרים מאחור".⁵⁰ מתוך כך, השאלה אם ומתי יהפוך "אדם מכובד" לעבריין תלויה במידה רבה במידת היחשפותו ונגישותו להגדרות מצב התומכות בהתנהגות מזיקה במסגרת אתוס התחרות. היות שעבריינות הצווארון הלבן מתרחשת בעיקרה במסגרת פעולתו הכלכלית-עסקית של אדם, הספרות הקרימינולוגית עוסקת רבות בקשר שבין עבריינות זו לבין פרופסיות כאלה ואחרות ואף בקשר לתרבות ארגונית כזו או אחרת.⁵¹ על פי טענה זו קיים קשר בין התרבות הארגונית הנוהגת בארגונים ובפרופסיות לבין ההסתברות

49 לניתוח בערכים "מתנגשים" בערך התחרות החופשית, ראו: אנדרי מרמור, "ביקורת שיפוטית בישראל", **משפט וממשל ד** (תשנ"ז) 133, בעמ' 135-136. ראו גם: Andrea Schoepfer, Nicole Leeper Piquero, "Exploring White-Collar Crime and the American Dream: A Partial Test of the Institutional Anomie Theory", 3 *J. Criminal Justice* (2006) 227.

50 Coleman (לעיל, הערה 34) בעמ' 421.

51 ראו למשל: Nicole Leeper Piquero, Steffen G. Tibbetts, Michael B. Blankenship, "Examining the Role of Differential Association and Techniques of Neutralization in Explaining Corporate Crime", 26 *Deviant Behavior* (2005) 159.

שאישי הצווארון הלבן יהפוך לעבריין,⁵² שכן ארגונים ופרופסיות מפתחים תרבויות ארגוניות הנבדלות אלה מאלה במידת ההגינות העסקית המאפיינת אותן.⁵³ על כן קיומו של מערך המוטיבציות ההתנהגותיות וההזדמנויות הקונקרטיות לבצען משתנה בהתאם.⁵⁴ על פי תפיסה זו טעות תהיה לראות בעבריין צווארון לבן "תפוחים רקובים" בערמת התפוחים הנורמטיביים, ושיש לראות בהם במידה רבה תוצר של "חבית רקובה", היא המסגרת הארגונית שבה הם פועלים.⁵⁵ במובן זה, הנחות בדבר עיוות באישיותו של עבריין אינן מסבירות את התופעה של עברינות הצווארון הלבן, אלא שההסבר המרכזי לה הוא האווירה הארגונית והפרופסיונלית שבה מצוי איש הצווארון הלבן. מרשל קלינרד (Clinard) למשל גורס כי המבנה הארגוני והפרופסיונלי שבו מצוי אדם, לרבות מידת האתיקה העסקית הקיימת במסגרתו, יכריעו במידה רבה אם מי מחבריו יהפוך לעבריין.⁵⁶

מידת ההגינות העסקית המתפתחת אינה תוצר מקרי של רמתם המוסרית של חברי הארגון או הפרופסיה, אלא היא תלויה בנתונים הקשורים אף הם באתוס התחרות. למשל, בארגונים או בפרופסיות שבהם רווחת ההשקפה כי מידת הרגולציה המדינית עומדת בסתירה לעקרונות התחרות העסקית וההצלחה בו, תגדל ההסתברות לעברינות צווארון לבן.⁵⁷

לדברי בריית'ווייט (Braithwaite), ההסתברות לעברינות לבנת צווארון במסגרת הפרופסיונלית-ארגונית תגדל אם יתקיימו אחד או יותר משלושה גורמים אלה: (1) עת בכירים במסגרת זו חווים לחץ רב להשיג מטרות כלכליות או חברתיות; (2) עת בארגון או בפרופסיה רווחת ההשקפה כי קיימת חסימה מערכתית המקשה על השגת מטרות באמצעים לגיטימיים; (3) עת הזדמנויות לפעול פעולה לא חוקית אפשריות מבחינה

-
- 52 לתיאור השוני בין מסגרות ארגוניות שונות בהקשר לעברינות צווארון לבן, ראו: Cynthia A. Koller, Laura A. Patterson & Elizabeth B. Scalf, "When Moral Reasoning and Ethics Training Fail: Reducing White Collar Crime through the Control of Opportunities for Deviance", 28 *Notre Dame J.L. Ethics & Pub. Pol'y* (2014) 549, pp. 556–564.
- 53 ראו למשל: John Braithwaite, "Criminological Theory and Organizational Crime", 6 *Justice Quarterly* (1989) 333, p. 343. לטענת בריית'ווייט, ארגונים מפתחים "תרבות של שיתוף פעולה" או "תרבות של התנגדות" לרגולציה.
- 54 Coleman (לעיל הערה 34) בעמ' 426–427.
- 55 Petter Gottschalk, "Rotten Apples versus Rotten Barrels in White Collar Crime: a Qualitative Analysis of White Collar Offenders in Norway", 7 *International J. Criminal Justice Sciences* (2012) 575, p. 579.
- 56 Marshall B. Clinard, *Corporate Ethics and Crime: The Role of Middle Management* (1983) p. 22.
- 57 ראו למשל: Michel Dion, "Corporate Crime and the Dysfunction of Value Networks", 16 *J. Financial Crime* (2009) 436.

מערכתית.⁵⁸ רכיב אחרון זה, שנחקר אף הוא רבות, אינו בוחן רק הגדרות מצב ארגוניות או פרופסיונליות אלא מתמקד באופן שבו המבנה הכלכלי-חברתי עצמו מאפשר ולעיתים אף מעודד עבריינות לבנת צווארון.⁵⁹

המסגרת הפרופסיונלית והארגונית שבה אדם מבלה את מרבית חייו הבוגרים נתפסת לפי עמדה זו כ"אחר משמעותי" דומיננטי ביותר בחייו של אדם, שכן בשל תדירותה ועומקה של ההיחשפות לפרקטיקות ההתנהגות המתגבשות בה, מתאפשרת במסגרת זו כינון של התנהגויות עברייניות כפרקטיקות מקובלות ואף נדרשות אגב ניתוקם של חבריה מההשקפה כי התנהגויות אלה לא חוקיות או לא מוסריות.⁶⁰ על כן הקישור לתת-תרבות ארגונית או פרופסיונלית מסביר במידה רבה את התנהלותו של אדם בדרך הקרויה נורמטיבית במישורים רבים של חייו לצד התנהגות עבריינית במסגרת הארגונית-פרופסיונלית. כפי שטוען קולמן, תולדות עבריינות הצווארון הלבן עמוסות באנשים אחראים שלא היה עולה בדעתם לבצע "עבירת רחוב" ואשר למרות זאת נסחפים לבצע עבירות צווארון לבן במסגרת הפרופסיונלית והארגונית בלא מחשבה נוספת.⁶¹ ואכן, המושג "היסחפות" כמסביר ביצועה של עבירת צווארון לבן מופיע לעיתים מזומנות בהסבריהם של נאשמים אלה.⁶²

חלקו הראשון של המאמר הוקדש לבחינת משמעותו הקרימינולוגית של המושג "עבריינות הצווארון הלבן". המאמר סקר את מקורו של המושג ועמד על הקשר שבין מושג זה לבין תיאוריית ההתחברות הדיפרנציאלית. כפי שנטען, הבנתה של תופעה עבריינית זו בפרספקטיבת תפיסת ההתחברות הדיפרנציאלית מספקת תובנות בנוגע לאתוס התרבותי שבמסגרתו פועלים עברייני הצווארון הלבן, המשפיע במידה רבה על תפיסת המציאות החברתית שלהם. בחלקו השני של המאמר תידון משמעותו המשפטית של המושג "עבריינות הצווארון הלבן" כפי שהתפתחה בפסיקה וההבנה שהיא מספקת בדבר תופעה עבריינית זו.

58 בתגובה למשנתו של קולמן בריית'ווייט גורס כי רכיבים אלה אינם מתקיימים רק בחברה קפיטליסטית אלא אף בחברות מתועשות בעלות משטר כלכלי אחר שקיימת בו תחרות, אם כי לא בהכרח תחרות הנוגעת למטרות כלכליות. ראו: John Braithwaite, "White-Collar Crime, Competition, and Capitalism: Comment on Coleman", 94 *Am. J. Sociology* (1988) 627, pp.729-630.

59 ראו למשל: Koller, Petterson and Scalf (לעיל, ה"ש 52); Davita Silfen Glasberg, Dan Skidmore, "The Dialectics of White Collar Crime: The anatomy of Saving and Loan Crisis and the Case of Silverado Banking, Saving and Loan Association", 57 *Am. J. Economic & Sociology* (1998) 423.

60 Coleman (לעיל, הערה 34) בעמ' 423.

61 James Coleman, "Competition and the Structure of Industrial Society: Reply to Braithwaite", 94 *Am. J. Sociology* (198) 632, p. 635.

62 ראו למשל: ע"פ 6020/12 מדינת ישראל נ' עדן, פסקה 24 לפסק דינה של השופטת דפנה ברק-ארז (פורסם בנבו, 2013).

ב. עבריינות הצווארון הלבן – המשמעות המשפטית

1. בין קרימינולוגיה למשפט

... There is no such thing as the 'right' white collar crime definition – only the definition that is right for the purposes of the entity employing it. It is, however, vital to understand what the term means to the person who is using it, in order to understand what they are actually saying.⁶³

במבט ראשון נראה כי אימוץ מושג שמקורו קרימינולוגי לשיח המשפטי הפלילי מתבקש, שכן קיימת קרבה רעיונית ממשית בין שני תחומי ידע אלה, העוסקים שניהם בעבריינות ובטיפול בה. ואכן, החשיפה הקרימינולוגית את תופעת עבריינות הצווארון הלבן השפיעה השפעה ניכרת על העשייה המשפטית. ניכר כי בעשורים האחרונים אימצה העשייה המשפטית את התפיסה הקרימינולוגית שלפיה עבריינות אינה מתבצעת רק בידי דמויות שוליים חברתיות, וכי עבריינות אינה באה לידי ביטוי אך בעבירות "מסורתיות". אימוץ תובנה זו בא לידי ביטוי בין השאר בחקיקה אף שכלל אי אפשר לאתר בה את המושג עצמו. בתמצית, ניתן לומר כי כיום חלק מהעבירות הוותיקות בחקיקה הפלילית נחשבות לכאלה המבוצעות בעיקרן בידי עברייני צווארון לבן, כגון עבירת השוחד, עבירת קבלת דבר במרמה, עבירת גנבה בידי עובד וכיוצא באלה. ניתן לאתר גם לא מעט עבירות בחקיקה חדשה יחסית אשר מקושרות בחשיבה הקרימינולוגית כמו גם המשפטית לעבריינות צווארון לבן. מבין אלה בולטת חקיקה, הן בישראל והן בעולם, העוסקת באיסור על הגבלים עסקיים, קרי בעבירות שעניינן מניעת תחרות בשוק. ראוי לזכור בהקשר זה כי עת טען בשנת 1939 כי קיימות התנהגויות מזיקות אשר אינן זוכות לטיפול של המשפט הפלילי, התייחס סאתרלנד במפורש לסוגיה זו, אשר בהמשך זכתה לשם "הגבל עסקי".⁶⁴ כמו כן בולטות עבירות רבות ושונות הקשורות בחברות עסקיות אשר משקפות התפתחות משפטית שהיא תולדה של הבנת הפוטנציאל העברייני הטמון בפעילות לבנת צווארון במסגרת הארגון, כמו גם פוטנציאל ההסתרה שבפעילות מעין זו. לעניין זה חשובה חקיקתו של חוק סרבנס־אוקסלי האמריקאי (Sarbanes-Oxley act), היוצר מודל פיקוח הקרוי ממשל תאגידי, ואשר מטרתו להתמודד עם מאפיינים בולטים בסוג עבריינות זו, כגון תחכומה והדרך הנסתרת שבה היא עשויה להתבצע.

Gerald Cliff & Christian Desilets, "White Collar Crime: What It Is and Where It's Going", 28 *Notre Dame J.L. Ethics & Pub. Pol'y* (2014) 481, p. 487

64 לסקירת תחום ההגבלים העסקיים בארץ ובעולם, ראו: מיכל (שיצר) גל, "מונופולים בתחרות – האיזון שבין עידוד חדשנות ויצירתיות ובין הפגיעה בתחרות בידי ההגבלים העסקיים", **דין ודברים ב** (תשס"ו) 425.

מודל פיקוח זה בא לידי ביטוי אף בחקיקה ובפסיקה הישראלית.⁶⁵ אף טענתו של סאתרלנד בדבר הנזק רב ההיקף של עבירות מסוג זה באה לידי ביטוי בחקיקה, כגון חקיקה פלילית המתמקדת באיכות הסביבה והמתייחסת לארגונים מזהמים.⁶⁶ זאת ועוד, השפעתה של ההמשגה הקרימינולוגית, כפי שבאה לידי ביטוי בחקיקה, הביאה מטבע הדברים להשפעה ניכרת אף על שלב החקירה המשטרית.⁶⁷ במובן זה, לחשיפתו של סאתרלנד את תופעת עבריינות הצווארון הלבן ולהתייחסותו להתנהגויות רבות ושונות שלא הוגדרו בזמנו עבירות פליליות, השפעה מכרעת על התפתחותו של המשפט הפלילי המודרני הבאה לידי ביטוי ברור אף במשפט הישראלי.

אולם כשמדובר בעשייה השיפוטית הפלילית, אימוץ המשגה שמקורה קרימינולוגי והטמעתה במשפט הפלילי אינם מהלך ברור מאליו. לשם הבהרת קושי זה יש לעמוד על הרציונל המנחה כל אחד מתחומי דעת אלה. ניקולה לייסי (Lacey) מסבירה כי החקר הקרימינולוגי עוסק במקור החברתי או האינדיווידואלי לעבריינות ובטבעה של עבריינות כתופעה חברתית, וכל זאת בהשתמשו בכלים הלכוחים מהסוציולוגיה, מהפסיכולוגיה, מהיסטוריה, מביולוגיה וכיוצא באלה.⁶⁸ מתוך כך עולה כי החקר הקרימינולוגי שואל למה אדם הופך עברייני בהציבו אותו ככלל בקונטקסט החברתי שבו הוא פועל. השאלה למה אדם הופך עברייני, שהתשובה לה מחייבת במקרים רבים בחינת קונטקסט חברתי, לרבות בחינת מיצובו המעמדי-חברתי של אדם, היא המעוררת קושי כשבוחנים את התפיסה המשפטית המקובלת בנוגע לקביעת אחריות פלילית.

המשגה המתייחסת לשיוך מעמדי-חברתי של קבוצה מסוימת אגב הסקת מסקנות באשר למי מחבריה נדמית על פני הדברים כאסורה באיסור חמור במשפט בכלל ובמשפט הפלילי בפרט. התפיסה המשפטית הליברלית המקובלת מניחה כי בהגיע אדם לאולם בית המשפט, התנהגותו היא שעומדת לדיון, היא ותו לא.⁶⁹ כך, סוברת הגישה

65 לפירוט מודל הפיקוח הקרוי ממשל תאגידי, לרבות השפעתו בחקיקה ובפסיקה הישראלית, ראו למשל: יוסף גרוס, **דירקטורים ונושאי משרה בעידן הממשל התאגידי** (2010).

66 לדיון בקשר בין איכות הסביבה לבין עבריינות הצווארון הלבן, ראו: Hazel Croall, *Understanding White Collar Crime* (2001) pp. 40–43.

67 ראו למשל תכנית ה-FBI לטיפול בעבירות צווארון לבן. <https://www.fbi.gov/investigate/white-collar-crime>. לתיאור היערכותה של משטרת ישראל לטיפול בעבירות צווארון לבן, ראו: בשורה רגב, **היבטים כלכליים וכמותיים למדיניות אכיפת חוק של עבירות צווארון לבן בישראל** (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור בפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים – הפקולטה למשפטים, 2008) בעמ' 52–57.

68 Nicola Lacey, "Legal Constructions of Crime", *The Oxford Handbook of Criminology* (Mike Maguire, Rod Morgan & Robert Reiner eds., 4th ed., 2007) 179, p. 180.

69 כפי שטוענים Kearns ו-Sarat: "In the classic, liberal conception, justice requires impartial adjudication of claims and accusations. The sole question with which law should concern itself is whether, according to the evidence presented and the rules of proof, someone 'did' what they were accused of doing [...] Playing out larger issues in culture and politics through the trial seems, if we take the liberal view seriously, a

המקובלת במשפט הפלילי, הוכחה התנהגותו של אדם כהולמת יסודות עבירה פלוגית – ימצא חייב בדין; לא תימצא התאמה כזו, ימצא זכאי.⁷⁰ בלא לסקור סקירה מקפת את יסודותיה העיוניים של תפיסה זו ניתן לומר כי בבסיסה קיימת ההנחה כי שיפוט מעשה הוא השיפוט הראוי ביותר, בנתקו את המשפט מגורמים "לא ניטרליים" כגון מעמדו החברתי של אדם, מוצאו, מינו וגזעו. נתונים אלה נתפסים כמטים את המערכת השיפוטית והופכים אותה לחשופה להשקפות מוסריות, חברתיות ומעמדיות. השקפות אלה חושפות את המשפט ל"חוק" החברתי-פוליטי. יתר על כן, ההיזקקות להן עלולה להסיט את הדיון השיפוטי מהמעשים שעשה העושה אל עבר רכיבים שאינם נתונים בשליטתו, ובכך למעט מבחינה מושגית ומעשית באחריותו האישית. במובן זה קיים קשר הדוק בין ההתמקדות בשיפוט המעשה לבין התפיסה המניחה כי המשפט הוא מערך כללים סגור שבמסגרתו כל אדם זוכה לטיפול שווה לזה של חברו. השקפה זו ידועה בכינויה "שלטון החוק". במסגרת שלטון החוק מעשיו הרצוניים של היחיד ולא התופעה החברתית – שאותה ניתן ללמוד מכל אותם רכיבים לא ניטרליים – הם שעומדים במרכז הבמה.⁷¹ לפי השקפה משפטית זו, רק התמקדות במעשה יש בכוחה להגשים את עקרונותיו של שלטון החוק, להבטיח שיפוט שוויוני ואף לראות באדם אחראי מוסרית ומשפטית למעשיו הרצוניים. מתוך כך שימוש משפטי במושג הקרימינולוגי "עבריינות הצווארון הלבן" – אשר כפי שתואר לעיל מניח קשר הדוק בין עברייני מסוג זה לבין סביבתו החברתית – עומד לכאורה בסתירה לגישה המשפטית הפלילית המקובלת, המנתקת ככלל עבריינים משיוכם החברתי.

למרות קושי מושגי זה המונח "עבריינות הצווארון הלבן" או מונחים דומים לו מופיעים תדיר בפסיקה. על כן מטרת חלקו השני של מאמר זה היא לבחון מדוע הפך מושג זה כה מרכזי בשיח המשפטי ומהן תוצאותיה של הטמעה זו. לשם כך המאמר יבדוק – כחקר מקרה – את האופן בו הוטמע המושג בפסיקה הישראלית.⁷² כפי שיפורט בהמשך הדברים, בהשתמשם במושג מכירים בתי המשפט בעברייני הצווארון הלבן כעבריינים לא שגרתיים. היכרות זו מביאה לשתי תוצאות מנוגדות: התוצאה האחת רואה בנאשמים "מכובדים" אלה נורמטיבים רק לכאורה, ואילו התוצאה האחרת מקבלת

misuse of the judicial process". Austin Sarat & Thomas R. Kearns, "Writing History and Registering Memory in Legal Decisions and Legal Practices: An Introduction", *History, Memory and the Law* (Austin Sarat & Thomas R. Kearns eds., 1999) 1, pp. 11–12. לעקרונות הגישה הליברלית-המשפטית, ראו גם: דוד אנוך, אלון הראל, "עיון פילוסופי במשפט ואודותיו", **דין ודברים ד** (תשס"ח) 17, בעמ' 29–32.

70 ראו: Lacey (לעיל, הערה 68) בעמ' 185–187.

71 John Lawrence Hill, לתפיסת היחיד ומודעותו כמבססים את האחריות הפלילית ראו: "Law and the Concept of the Core of the Self: Toward a Reconciliation of Naturalism and Humanism", 80 *Marquette L. Rev.* (1997) 289, pp. 294–303.

72 לשם השוואה, ראו: Haugh (לעיל, הערה 22), הבוחן סוגיה זו בפסיקה האמריקאית.

מעשית את אפיונם כנורמטיביים. במה שיפורט להלן אתאר שני מהלכי היכרות אלה ואבחן תוצאותיהם במישור המעשי והעיוני כאחד.

2. עבריינות הצווארון הלבן – המשמעות השיפוטית הישראלית:

עיון בפסיקה הפלילית הישראלית מעלה כי "עבריינות הצווארון הלבן" הוא אחד המושגים הרווחים בה. המושג שימש במאות רבות של פסקי דין אגב דיון בעניינו של נאשם פלוני, אם אגב דיון באחריותו הפלילית ואם – וזהו העיקר – לשם דיון במידת העונש הראויה לו.⁷³ פסקי דין רבים עוד יותר משתמשים במושגים דומים, כגון עבריינות כלכלית, ובחלק מפסקי הדין ניתן אף למצוא התייחסות מפורשת לסאתרלנד עצמו. אם כן, נראה כי המשגה מבית מדרשו של הקרימינולוג סאתרלנד הפכה לאחד המושגים המרכזיים ביותר בשיח המשפטי הפלילי בעשרות השנים האחרונות.

המשגה זו הפכה כה רווחת עד כי היא מצטיירת כטבעית לשיח המשפטי, אף שכפי שתואר לעיל, המשגה המתמקדת בשיוך מעמדי-חברתי של קבוצה מסוימת והסקת מסקנות שיפוטיות בנוגע למי מחבריה, נדמית על פני הדברים כאסורה באיסור חמור במשפט בכלל ובמשפט הפלילי בפרט. ואולם, אף שהמושג "עבריינות הצווארון הלבן" הפך כה מרכזי בשיח המשפטי, השימוש השיפוטי ההצהרתי בו אינו נחזה כסותר את עקרונותיו הבסיסיים של שיפוט שוויוני של היחיד. במישור ההצהרתי השימוש בהמשגה העוסקת בשיוכו הכלכלי-חברתי של הפרט מוצג כראיה להיותה של המשגה זו חסרת משמעות בפועל. כך, כפי שמצהיר לעיתים מזומנות בית המשפט:

יידעו נא עברייני הצווארון הלבן, כי צווארונו של עושה העבירה הזו אינו 'לבן' והיהו כצווארונו של כל פורץ ושוודד, שהאחד שודד את קופתה של המדינה, והאחד שודד את קופתו של הפרט.⁷⁴

אמירה מסוג זה, אשר כמוה מופיעות תדיר בפסיקה, מטשטשת את זרותו של המושג לשיח המשפטי, ועל כן אי אפשר לאתר כל דיון פסיקתי בעצם השימוש בו באשר זה הפך למובן מאליו, ועל כן ההיזקקות לו אינה מצריכה כל הנמקה אף שהשימוש במושג, כפי שיוצג להלן, הוא בעל משמעות מעשית בשיפוטו של עבריין שהוגדר בבית המשפט כשייך לקבוצת עברייני הצווארון הלבן.

⁷³ עיון באתר המשפטי נבו מעלה כ-1,000 פסקי דין והחלטות שהמושג שימש בהם. לקשר בין הגדרת עבירת צווארון לבן ובין האחריות המשפטית, ראו למשל: ע"פ 2103/07 הורוביץ נ' מדינת ישראל, פסקה 54 (פורסם בנבו, 2008) (להלן: פרשת הורוביץ). במקרה זה עומד בית המשפט על הקשר בין עבריינות הצווארון הלבן, שאותה הוא מכנה גם עבריינות כלכלית, לבין הגדרת המושג "ביצוע בצוותא".

⁷⁴ ראו למשל: ע"פ 624/80 חברת וייס ארנסט נ' מדינת ישראל, פ"ד לח(3) 214, 217–218 (1981).

על הקושי בהטמעת המושג בשיח המשפטי, לרבות הקושי לייחס לו משמעויות שיפוטיות מעשיות, עמד כבר המלומד ש"ז פלר, בכותבו את הדברים האלה:

אמנם ניתן להצטרף לסברה שקיימות עבירות שניתן לכנותן של הצווארון הלבן, למרות הגמישות הרבה של מושג זה והקושי למתוח את גבולותיו [...] אולם, נדמה כי אלמלא הומצא המושג, לא היינו מתייחסים אליו, לפחות לא במסגרת תורת מיון העבירות. שכן, זכות הקיום של קבוצת עבירות, כסוג נפרד בתוך הקלסיפיקציה של העבירות, נובעת אך ורק מהיותה כרוכה בנפקויות משפטיות מחייבות, מיוחדות לה [...] בהיעדר השלכות משפטיות ספציפיות כאלה – ולא ידוע לנו על הטבעת השלכות כאלה על עבירות הצווארון הלבן – אין כל טעם לקטיגוריזציה.⁷⁵

דבריו אלה של פלר מקבלים משנה תוקף בהתחשב בכך שרוב רובן של העבירות הפליליות אינן מתייחסות לעושה העבירה, ואף אלה המתייחסות לעושה כנסיבה מפלילה או מחמירה⁷⁶ אינן כוללות התייחסות למעמדו הכלכלי-חברתי של עבריין. יתר על כן, אף בשלב גזירת הדין, אשר על פי ההבחנה המקובלת בדין הפלילי מונגד לשלב קביעת האחריות המשפטית במובן זה שניתן להתייחס בו אף לנתונים אישיים של מי שהורשע בביצוע עבירה, כגון קיומו או היעדרו של עבר פלילי, מצב בריאותי או משפחתי וכיוצא באלה, מתן משמעות משפטית להשתייכותו של אדם למעמד חברתי כזה או אחר נתפסת כלא לגאלית.

כפי שקובעים אברהם (Abraham) וג'פריס (Jeffries), "Punishment based on the characteristics of the actor, rather than on specific misconduct, threatens fundamental notions of freedom from governmental constrain"⁷⁷

תפיסה זו מופיעה היום במפורש בחקיקה הישראלית, לאחר תיקון 113 לחוק העונשין העוסק בהבניית שיקול הדעת השיפוטי בענישה. עקרון הגמול, שהותווה כעיקרון מנחה בענישה, משמעו תגובה עונשית הולמת למעשה העבירה.⁷⁸ ואכן,

75 ש"ז פלר, **יסודות בדיני עונשין** (כרך ג', תשנ"ב) בעמ' 281.
 76 למשל, עבירות הנעשות בידי עובד ציבור כנסיבה מפלילה – סעיפים 284, 290 לחוק העונשין, התשל"ז-1977; עבירות מין הנעשות בידי בן משפחה כנסיבה מחמירה – סעיף 351 לחוק העונשין.
 77 Cf. Kenneth S. Abraham & John C. Jeffries, Jr., "Punitive Damages and the Rule of Law: The Role of the Defendant's Wealth", 18 *J. Leg. Stud.* (1989) 415, p. 423.
 78 סעיף 40ב לחוק העונשין. על מנת להבהיר: אין בדעתי לטעון כי בשלב גזירת הדין אין מובאים בחשבון אפיונים של העושה, אלא שאפיונים אלה אינם אמורים להביא בחשבון את מעמדו החברתי-כלכלי של אדם. סעיף 40א לחוק העונשין, המונה נסיבות שאינן קשורות בביצוע העבירה אך עשויות להשליך על העונש, מתייחס לנתונים שקשורים בעושה, אלא שהם נתונים "אישיים" ולא נתונים הקשורים לקונטקסט החברתי של אדם.

בחקיקה הפלילית הישראלית אין בנמצא עבירות המשתמשות במושג "עבריינות צווארון לבן", המתמקד באפיוני החברתיים של העושה.⁷⁹ מהו אפוא הרציונל לשימוש הפסיקטי הרווח במושג קרימינולוגי זה? ברי כי הטעם לשימוש בו אינו טעם קרימינולוגי, הבוחן בחינה תיאורטית את תופעת העבריינות והגורמים לה. בהתחשב בכך שהשימוש במושג מופיע תמיד אגב דיון בעניינו של נאשם זה או אחר, ובהתחשב בכך, כפי שיוצג להלן, שאף שהמושג אינו בעל משמעות ונפקות משפטית פורמלית ניתנת לו משמעות מעשית, נדמה כי עלינו לאתר מהו הטעם המעשי לשימוש במושג – כיצד מועילה הגדרתו של נאשם פלוני "עבריין צווארון לבן" במהלך שיפוטו, ואיזה צורך שיפוטי המשגה זו מקדמת.

כפי שפורט לעיל, הטעם ההצהרתי לשימוש במושג נועד להדגיש ולקדש את עקרון השוויון בפני החוק ואת מחויבותו של בית המשפט לדון בעניינו של אדם בלא תלות בצבע צווארוננו. אולם הסתפקות בהסבר זה היא לטעמי תשובה פשטנית. בדיוק כפי שלא נצפה לאתר בפסיקה אמירה, ברורה מאליה, שלפיה אסור כי מעמדו הכלכלי-חברתי הנמוך של עבריין יהיה שיקול בשיפוטו, כך איננו אמורים לאתר בפסיקה אמירה דומה בנוגע למי שמעמדו הכלכלי-חברתי גבוה. על כן העובדה כי בתי המשפט מוצאים לנכון להצהיר הצהרה מסוג זה היא שטעונה הסבר.

כפי שיוצג להלן, הטעם לשימוש התדיר במושג "עבריינות הצווארון הלבן" נעוץ בצורך לשפוט נאשם שאפיונו ודמותו אמורים להיות שונים ונבחנים מהגוף השופט, בהיותו עבריין, אלא שלמעשה הוא דומה לו. שונותו של עבריין זה מדמותו של "עבריין רגיל" והבנתו כמי ששייך לסוג האנשים הנורמטיביים שמהם לא נצפה ברגיל להתנהגות מפרת חוק, חושפים מהלך מחשבתי שיפוטי שבמסגרתו מתמודד בית המשפט עם עבריין לא מוכר השונה מהעבריין ה"רגיל" אך דומה מבחינה מעמדית-חברתית לגוף השופט.

3. שיפוט "סוגו" של עבריין

דמותו של אברהם הירשזון אכן הצטיירה מתוך עדויות האופי שהביא הסניגור בפני, במסגרת טעונו לעונש, כאיש ציבור רב פעלים, שניהל כנראה חיים נורמטיביים שלמים עד שלב מאוחר בחייו, ועשה עד אז, ככל

79 שלא כחקיקה הישראלית, חוק סרבנס-אוקסלי האמריקאי (Sarbanes-Oxley act), שנחקק בשנת 2002, כולל את המושג כקטגוריה פלילית בפני עצמה ואף קובע ענישה המיוחדת לקטגוריה זו. ואולם, כפי שטוען סטיוארט גרין (Green), היות שהחוק אינו מגדיר מהי עבירת צווארון לבן, השימוש בהמשגה זו בחוק הוא בעיקרו רטורי. ראו: Stuart P. Green, "The Concept of White Collar Crime in Law and Legal Theory", 8 *Buff. Crim. L. R.* (2004) 1, p. 22-25. לסקירת פסיקה המפרשת חלק זה בחוק, ראו: Haugh (לעיל, הערה 22) בעמ' 3174-3178.

הנראה, רק טוב [...] כיצד התגלגלה אותה דמות שתוארה לעיל, של אדם טוב ומיטיב, לדמותו של מי שליסטם את קופת הציבור [...]?⁸⁰

תיאורו של בית המשפט את השר לשעבר הירשזון כדמותו של אדם נורמטיבי בעל מעמד ש"התגלגל" לדמותו של גנב חושף השקפה שיפוטית באשר לאלה ש"לא מתאים להם" להיות עבריינים ושואלת אפוא איך זה ש"אדם טוב" ביצע מעשה רע. אמירתו של בית המשפט, העוסקת ב"דמותו" של אדם ותוהה כיצד דמות זו – כיצד סוג זה של אדם – הגיעה לפתחה של מערכת המשפט הפלילי, משקפת תפיסה חברתית מקובלת, שלפיה עבריינים הם דמויות שוליים בחברה, המגיעות משכבות מוחלשות ונחשלות. על כן דמותו של השר לשעבר הירשזון כמי שאינו שייך לסוג זה של אנשים מצריכה הבנה והסבר שאינו נדרש במקרים שבהם עומד בפני בית המשפט עבריין "רגיל". כפי שמסביר דייוויד נלקן (Nelken), *Such Jekyll and Hyde contradiction between respectability and crime raises questions that are unlike those posed by other types of criminal behavior*⁸¹.

אך מלבד זאת, אמירה זו חושפת כי אותה השקפה חברתית מקובלת היא בעלת משמעות מעשית: לשם שיפוטו של אדם שאינו נחשב ל"עבריין רגיל", יש להכירו. היכרות זו אין משמעה היכרות עם האדם הקונקרטי העומד בפני בית המשפט אלא היכרות עם דמותו, עם "סוגו" של הנאשם בטרם יהיה ניתן לשפוט את מעשיו. ואכן, כפי שיוצג להלן, ברבים מפסקי הדין העוסקים באלה שנחשבים עברייני צווארון לבן ניכר כי עוד טרם דיון בנאשם הקונקרטי עוסק בית המשפט באלה השייכים ל"סוגו" של הנאשם בתוך כדי עמידה על אפיון העבירות שנוהגים לבצע סוג זה של אנשים ואף עמידה על אפיוניהם החברתיים והאישיותיים.

בפרק זה ארצה לטעון כי למרות התפיסה הליברלית המקובלת שתוארה לעיל הטקסטים השיפוטיים שיוצגו להלן אינם שופטים אך את מעשהו של היחיד העומד בפניהם אלא גם את "סוגו" – שיפוטו מבוסס על המשגתו, קרי על "הכנסתו" לגדר "סוג". כפי שארצה להראות, העשייה השיפוטית נושא מאמר זה כוללת מאמץ שיפוטי לעמוד על זהותה של הקבוצה שאחד מחבריה עומד לדין. במובן זה ההליכים השיפוטיים נושא מאמר זה הופכים את היחיד הקונקרטי העומד לדין לחלק מתופעה שיש להבינה, ושאת מעשיה – המפורשים בהגדרתם הראשונית כקבוצה – יש לשפוט.⁸²

80 ת"פ (מחוזי ת"א) 40138/08 מדינת ישראל נ' הירשזון (גזר דין), פסקאות 2–3 (פורסם בנבו, 2009) (להלן: פרשת הירשזון).

81 David Nelken, "White-Collar Crime and Corporate Crime", *The Oxford Handbook of Criminology* (Mike Maguire, Rod Morgan & Robert Reiner eds., 4th ed., 2007) 733, p. 733.

82 לואי אלטוסר עוסק בתהליך במסגרתו היחיד עובר הליך של "הסבה", הופך לחלק מתופעה. אותו יחיד, בלשונו של אלטוסר, הופך ל"סובייקט". ראו: לואי אלטוסר, **על האידיאולוגיה** (אריאלה אזולאי מתרגמת, 2003).

על מהלך חשיבה שיפוטי המבוסס על המשגתו של היחיד העומד בפני בית המשפט עומד מארק קלמן (Kelman). לדבריו, כל מהלך מחשבה שיפוטי כולל שני רכיבים – האחד מופיע במפורש בטקסט עצמו, ואילו האחר, הקודם לו, הוא סמוי, ובמקרים רבים אף לא מודע, אך הוא המכריע במידה רבה את התוצאה השיפוטית.⁸³ הרכיב הגלוי, שאותו קלמן מכנה "רטוריקה רציונלית" (rational rhetoricism), מבסס את ההנמקה השיפוטית הפורמלית כפי שהיא באה לידי ביטוי בטקסט השיפוטי. הרכיב האחר, שאותו קלמן מכנה "מבנה פרשני" (interpretive construct), קודם לרכיב הרטורי ומעשית, מכונן אותו. רכיב זה, טוען קלמן, מתאפיין בהלך חשיבתי שבו בית המשפט "מתרגם" אירוע שהגיע לפתחו לכלל המשגה משפטית. רכיב סמוי זה, אשר במהלכו בית המשפט "ממסגר" את האירוע וקובע את גבולותיו – הן את גבולות המעשה והן את גבולות העושה – הוא שיקבע במידה רבה את התוצאה השיפוטית. אחד המרכיבים שניתן לאתר במסגרת המבנה הפרשני הוא מה רואה בית המשפט בהשקיפו על הנאשם המופיע בפניו. כל נאשם הוא, מטבע הדברים, אינדיווידואל בפני עצמו בעל מאפיינים הייחודיים לו. עם זאת לכל נאשם ניתן לייחס תכונות אנושיות כלליות יותר, ועל כן הוא עשוי לשמש גם מייצגה של קטגוריה אנושית רחבה יותר. בדומה לזה, הדרך שבה בוצעה העבירה עשויה לעמוד בפני עצמה או שעשויה להיחשב למייצגת קטגוריה רחבה יותר של עבירות. לטענת קלמן, "נקודת התצפית" על הנאשם ומעשה העבירה שביצע במסגרת ההליך הפרשני תקבע במידה רבה את התוצאה המשפטית.⁸⁴

כפי שיפורט ויודגם להלן, במסגרת המהלך המחשבתי המלווה רבים מפסקי הדין העוסקים בנאשמים שאינם אנשי שוליים בחברה, נאשמים אלה נתפסים כמייצגים תופעה רחבה יותר, המכונה בפסיקה עבריינות הצווארון הלבן. נקודת תצפית רחבה זו אינה מקרית. הליכים משפטיים אלה עוסקים בנאשמים "לא מוכרים" לגוף השופט במובן זה שהעמדתם לדין, על אף היותם "אנשים מכובדים", סותרת תפיסה חברתית בסיסית של דמותו וטיבו של "עברייני רגיל", ועל כן נוצר הצורך להכירם ולהבינם בטרם יהיה ניתן לשפוט את מעשיהם. להליך היכרות זה משמעות מעשית, באשר תוצאותיו עשויות לקבוע את התגובה השיפוטית לנאשם הקונקרטי שהוכר כשייך ל"סוג" אנשים זה.

מהלך מחשבתי שיפוטי כזה, העומד על דמות העושה וסוגו עוד בטרם שיפוט מעשיו, גורס ג'ורג' פלטר (Fletcher), ניתן לאיתור בבחינה היסטורית של מעשה השיפוט. כפי שטוען פלטר, בשלביה המוקדמים של ההיסטוריה לא נמצא את ההגדרות בנות ימינו, אלה המבחינות למשל בין גנבה, שוד ועבירות אחרות המתייחסות במהותן

83 Mark Kelman, "Interpretive Construction in the Substantive Criminal Law", 33 *Stan. L. Rev.* (1981) 591, p. 592; ליישום תיאוריה זו ביחס לשיפוט עברייני הצווארון הלבן, ראו: J. Kelly Strader, "The Judicial Politics of White Collar Crime", 50 *Hastings L. J.* (1998–1999) 1199.

84 Kelman (לעיל, הערה 83) בעמ' 596, 633–642.

לשליטת דבר מבעליו לצמיתות. הגדרות אלה התמזגו כולן בדמותו של הגנב המגיע באישון לילה ומסכן את ביטחונו ופרטיותו של השטח הפרטי ובעליו.⁸⁵ בכוחנו את דרך ההתפתחות ההיסטורית של המשפט הפלילי, ובעיקר זו של המשפט המקובל האנגלי, מצביע פלטשר על הפיסה שונה לחלוטין מזו המוכרת למשפטנים בני זמננו בדבר עבירות ועבריינים. בכודקו בין השאר את יסודותיה של עבירת הגנבה טוען פלטשר כי המערכת המשפטית לא זיהתה את יסודותיה של עבירה זו, למשל, אלא את הגנב, את מראהו האופייני, את התנהגותו, את הסכנה הצפויה ממנו. לדבריו, היכרותנו החברתית את הגנב קדמה, וחשוב מזה – קבעה, את ניסוחם של היסודות העובדתיים המכוננים את עבירות הגנבה השונות. לאפיון משפטי זה קורא פלטשר "הכתמה" (tainting) או "פליליות גלויה" (manifest criminality).

לדבריו, שלא כדרך החשיבה המשפטית המודרנית, שאותה ניתן למצוא למן סוף המאה השמונה־עשרה, דרך החשיבה הקודמת לה מתאפיינת בהנחה שצד שלישי ניטרלי מסוגל לזהות התנהגות פלילית כשהוא פוגש בה אף אם אין בידיו מידע מיוחד הנוגע להלך נפשו של הפועל. יכולת זיהוי זו של פליליות גלויה נסמכת על הדימוי התרבותי המשותף, הנובע מהניסיון המשותף באשר לעבריינים. לדבריו:

... We have distinctive conceptions of furtive and stealthful behavior, largely because these terms trade on our shared image of the way thieves act.⁸⁶

הליך זה של "הכתמה", אליבא דפלטשר, הוא פרקטיקה משפטית שבה אפיונו ודמותו של העושה – הפגימה באורחות חייו – הוא נתון רלוונטי שיש להביאו בחשבון במערכת העונשית, שכן בלעדיו אי אפשר לשפוט את מעשיו.

ניקולה לייסי (Lacey), המתבססת על משנתו של פלטשר, ואף מרחיבה אותה, גורסת כי לצד החשיבה הפלילית המודרנית המקובלת המתמקדת במעשיו של אדם ובהלך הנפש הנלווה להם, ניתן לאתר גם בחשיבה מודרנית זו את המהלך המחשבתי שאיתר פלטשר בניתוחו ההיסטורי־משפטי. לייסי גורסת כי הלך מחשבה זה, שאותו היא מכנה character principle, ניתן לאיתור בכל שלביו של ההליך הפלילי, החל משלב החקירה, עבור דרך קביעת האחריות המשפטית וכלה בשלב גזירת הדין.⁸⁷ לדבריה, מהלך מחשבתי זה נעוץ בתפיסה מושרשת שלפיה התנהגותו של נאשם היא ראייה לאפיונו האישיותיים, ועל כן המשפט הפלילי מרשיע בעלי סוג אישיות כזה ומתייגם בפועל.

⁸⁵ George P. Fletcher, *Rethinking Criminal Law* (1978) p. 31.

⁸⁶ שם, בעמ' 115–116.

⁸⁷ Nicola Lacey, "Space, Time and Function: Intersecting Principles of Responsibility across the Terrain of Criminal Justice", 10 *Crim. Law and Philos.* (2007) 233, pp. 238–239.

לטענת לייסי, הלך מחשבה זה, העומד על מהותו של אדם, העוסק בהמשגת דמותו של עבריין עוד בטרם שיפוט מעשיו, קיים בכל שלביו של ההליך הפלילי, אף אם מדובר בהלך חשיבה סמוי מן העין. תוצאותיו של הלך חשיבה זה מתוות במקרים רבים את האופן שבו נשפט אדם.⁸⁸

בדומה לזה, סטנטון וילר (Wheeler), קנת מן (Mann) ואוסטין סאראט (Sarat), שעשו מחקר הבוחן את אופן השיפוט של עברייני צווארון לבן, ואשר התבסס על ראיונות עם שופטים שעיסוקם המרכזי בעבריינים המוגדרים ככאלה, גורסים אף הם כי על אף הרטוריקה השיפוטית הטוענת להתמקדות במעשה, ובו בלבד, ניכר כי לאמיתו של דבר, הלך החשיבה השיפוטי אינו עוסק רק בשאלה עד כמה מעשהו של נאשם והלך הנפש שליווה אותו מתאימים להגדרתה של עבירה פלוגית, אלא – ואולי בעיקר – בשאלה אם ועד כמה דבק אשם באדם עצמו. בדומה לתיאור פרקטיקה ה"הכתמה" בטיעונו של פלטשר, אף לפי טענתם המהלך החשיבתי השיפוטי מתמקד בפגימה בדמותו של הנאשם עצמו.⁸⁹

כפי שיוצג בהמשך הדברים, הפסיקה העוסקת באלה הנתפסים כעברייני צווארון הלבן מציגה בבירור הלך חשיבה שיפוטי הממשיג את סוגו של העבריין בטרם שיפוט מעשיו, קרי פרקטיקה שיפוטית של "הכתמה" המבוססת על נקודת מבט רחבה, הרואה בו מייצגה של תופעה. יתר על כן, הלך חשיבה שיפוטי זה אינו סמוי מן העין, ועל כן אין נדרש ניתוח עומק על מנת לאתרו. נהפוך הוא, מדובר במהלך מוחצן ומפורש. החצנה זו אינה מקרית, שכן אותם עבריינים "מכובדים" העומדים בפני בתי המשפט, בהיותם עבריינים לא שגרתיים, מציבים בפני המערכת השיפוטית מקרי גבול לא מוכרים לגוף השופט, ועל כן מחייבים היכרות עם דמותם, עם מהותם, עוד בטרם שיפוט מעשיהם. אשר על כן, אם החקר הקרימינולוגי מנסה להבין את עבריינות הצווארון הלבן לשם הבנה תיאורטית בדבר הסיבות לעבריינות, השיח השיפוטי מנסה להבין את עבריינות ועברייני הצווארון הלבן בשל צורך פרקטי – הצורך לשופטם. מה שנותר בכל זאת סמוי מן העין ואולי אף לא מודע, כלשונו של קלמן, הוא האופן שבו נקודת מבט רחבה זו קובעת את תוצאתו של ההליך. אם הכנסתו של נאשם פלוגי לגדר קבוצת עברייני הצווארון הלבן ברורה ומפורשת בפסיקה, מה שנותר סמוי – ועל כן מצריך חשיפה – הוא מהן מסקנותיו של הליך ההיכרות עם קבוצה זו, ומה מתוות מסקנות אלה. במה שיתואר להלן אבחן כיצד בתי המשפט תופסים עבירות אשר ראוי לדידם לכוונן עבירות צווארון לבן, אבחן כיצד אותם נאשמים אשר ראוי לכוונן, להבנת בתי המשפט, עברייני

88 ראו גם: Nicola Lacey, *Criminal Responsibility: Ideas, Interest, and Institutions* (2016) p. 33–41.

89 Stanton Wheeler, Kenneth Mann, Austin Sarat, *Sitting in Judgment: The Sentencing of White-Collar Criminals* (1988) pp. 81–123.

הצווארון הלבן נתפסים ומוכנים, ובעיקר ארצה לעמוד על תוצאותיו של מהלך היכרות זה.

4. טיבן של עבירות הצווארון הלבן אל מול עבירות "רגילות"

טרם דיון באפיוני הפסיקה באשר לעבירות הצווארון הלבן ארצה לעמוד בקצרה על האפיון הקרימינולוגי והמשפטי שניתן לעבירות אלה, הן בארץ והן בעולם, לרבות הקושי לאפיינן.

כפי שפורט לעיל, הכתיבה והעשייה המשפטית מתייחסות לעבירות הקשורות בניירות ערך, עבירות המבוצעות בידי עובדי ציבור, עבירות הקשורות בתאגידים, עבירות הקשורות באיכות הסביבה, במניעת תחרות ועוד.

ואולם, הניסיון לספק הגדרה לעבירות הראויות לכינוי זה, טוען פרידריכס (Friedrichs), הוביל לאנרכייה קונספטואלית, ועל כן הוא נחשב ל"סיוט אינטלקטואלי"⁹⁰. נדמה כי הקושי לספק הגדרה ראויה לעבריינות זו נובע במידה רבה מאפיונו הראשוני של סאתרלנד, עת בטבעו את המושג כרך אפיוני עושה ומעשה יחדיו.⁹¹ על קושי זה ניתן ללמוד מהגדרתו של אדלהרץ (Edleherz), אשר שימשה את משרד המשפטים האמריקאי. על פי הגדרה זו, עבריינות צווארון לבן היא –

An illegal act or series of illegal acts committed by nonphysical means and by concealment or guile, to obtain money or property, to avoid the payment or loss of money or property, or to obtain business or personal advantage.⁹²

עיון בהגדרה מעלה כי זו אינה כוללת התייחסות לעבירות קונקרטיות או לסוג מסוים של עבירות כפי שהן מופיעות בחקיקה הפלילית ואף כוללת המשגות בעייתיות, כגון הקביעה – המכוונת להדגיש כי אין מדובר בעבירות אלימות – כי מדובר בעבירות

90 Friedrichs (לעיל, הערה 6) בעמ' 7.

91 לסקירת הקושי במציאת הגדרה ראויה, ראו: Gerald Cliff (לעיל, הערה 63) בעמ' 482–487; ראו גם: גם קנת מן, "אפיונים מיוחדים של עבריינות הצווארון הלבן", **עיוני משפט** טו (תש"ן) 415, בעמ' 415–417; ראו גם: רון שפירא, "הצווארון הלבן – עד כמה הוא מלוכלך?", **קרית המשפט ב** (תשס"ב) 101, בעמ' 106–107.

לתיאור הגדרות נוספות שעניינן הניסיון להתאים המושג לשיח המשפטי, ראו: Green (לעיל, הערה 79) בעמ' 11–12.

92 Herbert Edelhertz, *The Nature, Impact and Prosecution of White Collar Crime* (1970) p. 3. available at <https://www.ncjrs.gov/App/Publications/abstract.aspx?ID=4415>

המבוצעות ב"אמצעים לא פיזיים"⁹³ ואולם, נדמה כי מרכז הכובד של הגדרה זו מצוי בשני רכיבים מרכזיים: הרכיב הראשון, שהפך לאחד הנחשבים לאופייניים בעבריינות זו, הוא ההסתרה, קרי הקושי בגילוי העבירה. כפי שעולה מההגדרות השונות, אפיון מרכזי של עבריינות זו הוא הקושי לגלותה, בהיותה מתחכמת יחסית, בהיותה מבוצעת במהלך העסקים הרגיל בידי מי שלעיתים קרובות מומחה בתחום, ולכן במקרים רבים יהיה קשה לאתר קורבן עבירה ספציפי;⁹⁴ הרכיב השני מתמקד במטרותיו או במניעיו של עושה העבירה ומבוסס על ההנחה שהרצון בהשגת יתרון כלכלי או קנייני אופייני לסוג מסוים של עבריינים. אם כן, על פי הגדרה זו, עבירות הצווארון הלבן מתאפיינות במידה רבה בסיבה שהובילה לעשייתן, קרי במוטיבציה שבבסיס התנהגותן של העושה. רכיב מרכזי זה בהגדרה הוא גם מרכז הקושי שבה: מלבד העובדה שרבות מן העבירות מונעות מהרצון להשיג יתרון כלכלי, ואשר אין להניח כי יסווגו כעבירות צווארון לבן (כגון פריצה לצורך גנבה או שוד), ביסוסה של הגדרת סוג עבירות על מניעיהם של מבצעייהן הפוטנציאליים אינה מקדמת את אפיון של העבירות עצמן.

ניסיון "להתיר" את הקשר שבין עושה למעשה מופיע במאמרה של סוזן שפירו (Shapiro).⁹⁵ לדבריה, המאפיין את עבירות הצווארון הלבן הוא הפרת אמון בין "סוכן" לשולח. בהדגימה עיקרון זה מבחינה שפירו בין שודד "רגיל", הגונב מקורבנותיו באלמות או באיום באלמות, לבין "סוכן-שודד" ההופך לאיש אמונם של הקורבנות ו"שודד" את כספם באמצעות פיתוי, מצגי שווא והונאה.⁹⁶ אלא שנדמה כי גם הגדרתה של שפירו, שתכליתה "הוצאת" העושה מהגדרת מעשה העבירה, אינה יכולה להועיל לשיח המשפטי, הן משום שרבות מן העבירות הפליליות כוללות בחובן הפרת אמון והן משום שמטבע הדברים יסוד של הפרת אמון כרכיב מכונן עבירה אינו חלק מהגדרת יסוד עובדתי בעבירות הפליליות.⁹⁷

קשיים אינהרנטיים אלה בהגדרתו של מושג עמום מן הבחינה המשפטית אינם פתירים, ועל כן אין בנמצא הגדרה מחייבת למושג. עם זאת נראה כי מקובל להניח כי עבירות הצווארון הלבן מבוצעות בתחכום יחסי, כי מדובר בעבירות הקשות לגילוי, וכי פעמים רבות הן נעדרות קורבן קונקרטי. מלבד אפיונים אלה נדמה כי קשה לאתר הגדרה

93 לפי התפיסה הפלילית המקובלת, עבירה מסוג מעשה – בניגוד למחדל – מחייבת הפעלה פיזית של שרירים, ועל כן הגדרה המניחה כי עבירות הצווארון הלבן מבוצעות באמצעים לא פיזיים אינה עולה בקנה אחד עם עקרונות המשפט הפלילי.

94 Hazel Croall, "Who is the White-Collar Crime?", *Crimes of Privilege* (Neal Shover ed., 2001) p. 257.

95 Susan P. Shapiro, "Collaring the Crime, not the Criminal: Reconsidering the Concept of White-Collar Crime", 55 *Am. Sociological Rev.* (1990) 346.

96 שם, בעמ' 350.

97 ראו דיון בעניין זה במאמרו של שפירא (לעיל, הערה 91) בעמ' 106–107.

שאינה מתייחסת, ולו במובלע, לאפיוניו המיוחדים של מבצעה כ"אדם מכובד", אשר אפיונו זה מציב אותו פעמים רבות בעמדת אמן.⁹⁸ בדומה לכתיבה הקרימינולוגית הענפה המתמקדת בטיבן של עבירות הצווארון הלבן, ניכר כי גם בתי המשפט עוסקים תדיר בניסיון לאתר ולאפיין סימני היכר של סוג העבירות הראויות לכינוי זה. אלא שאם הכתיבה הקרימינולוגית עוסקת בסוגיה זו על מנת לאפיין תופעה ולהבינה, האפיונים הפסיקטיים – שאותם ניתן לאתר בעיקר בגזרי דין – משמשים כלי פסיקטי לצורך בחינת אחריותו ובעיקר לצורך גזירת עונשו של נאשם קונקרטי הניצב מול בית המשפט. ככלל, ניתן לומר כי בדומה לספרות המחקרית, אף הפסיקה מאפיינת עבירות צווארון לבן כעבירות כלכליות בעיקרן במסגרת התנהלות עסקית לגיטימית; כי נזקה של עבריינות הצווארון הלבן עלול להיות חמור מנזקה של עבריינות "רגילה"; כי מדובר בעבריינות המתבצעת במקרים רבים באופן מתוחכם וקשה לגילוי – כל זאת בהתייחסות במידה זו או אחרת לאפיוניהם החברתיים של מבצעי העבירה.

כך, בפרשת **שובל** אומר בית המשפט את הדברים האלה:

בדורות האחרונים, חדלו רחובות העיר והכפר מלשמש אכסניה בלעדית לביצוען של עבירות בקניינו של האחר. בדורנו, עדים אנו למעשי פשיעה כלכליים, הנעשים תחת כסות של חליפות יוקרה, גורדי שחקים ופעולות עסקיות לגיטימיות לכאורה. הסוציולוג האמריקאי אדווין סאת'רלנד היה הראשון לכנות סוג פשיעה כזה כ'עבירות צווארון לבן' [...]. עבירות הצווארון הלבן טומנות בחובן אשליה לפיה הן עבירות 'נקיות יותר', כאשר בפועל אין זה המצב, ולא פעם עבירות מסוג זה חמורות יותר מעבירות רכוש אחרות מבחינת היקפן ותיחכומן. ככל שהכלכלה התפתחה והפכה למורכבת יותר, כך התרחב מנעד הפשיעה נגד הרכוש.⁹⁹

בפרשת **גורביץ** קובע בית המשפט כי "על אף אופייה 'הנקי' לכאורה של העבריינות הכלכלית היא גורמת לנזקים כבדים לציבור, אשר עולים במקרים רבים על הנזקים שנגרמים כתוצאה מעבירות רכוש 'מסורתיות'".¹⁰⁰ בפרשת **טופז** עומד בית המשפט על מידת התחכום המלווה את ביצוע עבירות הצווארון הלבן, באמרו כי "העבריינות

98 על הקושי לקשר בין עבירת צווארון לבן לבין מעמדו של העבריין עומד חיים גבאי בנתחו את עבירות המס, אשר אותן ניתן לאתר בכל שכבות האוכלוסייה. לדבריו, הקישור בין מעמד העושה לבין המעשה עלול להוביל לתוצאות אבסורדיות. ראו: חיים גבאי, "עבירת המס כעבירת צווארון לבן – האמנם?" **הרבעון הישראלי למיסים** 120 (2003) 36.

99 ע"פ 8458/11 **שובל נ' מדינת ישראל**, פסקה 6 לפסק דינו של השופט ניל הנדל (פורסם בנבו, 2013).

100 ע"פ 4666/12 **גורביץ נ' מדינת ישראל**, פסקה 8 לפסק דינה של השופטת דפנה ברק־ארוז (פורסם בנבו, 2012).

הכלכלית בתחומי החברה והכלכלה היא לרוב מתוחכמת, מסתייעת באמצעים מודרניים של הפקת מידע וקשה לגילוי. נזקיה קשים לחברה בכללותה, למשק הכלכלי ולאנשים הפרטיים הנפגעים ממנה במישורין.¹⁰¹ אופייה המתוחכם של עבריינות מסוג זה, קובעים בתי המשפט, מקשה על גילויין. כפי שקובע בית המשפט בפרשת **שרון**:

בל נטעה באופיין "הלבן והנקי" של העבירות הכלכליות; מדובר בעבירות מתוחכמות וקשות לגילוי, אשר מבוצעות לרוב על ידי עבריינים בעלי מעמד והשכלה שעושים שימוש בכספיהם של אחרים, תוך ניצול כוחם ומעמדם ותוך הפרת חובות הנאמנות. לעתים קרובות נותרות עבירות אלה סמויות מהעין במשך שנים רבות, וכשהן מתגלות, מתבררים גם הנזקים החמורים הנובעים מהן, אשר הינם בדרך כלל חמורים פי כמה וכמה מהנזקים שנגרמים כתוצאה מעבירות רכוש "רגילות".¹⁰²

אך מלבד זאת, כפי שנקבע לא פעם בפסיקה, חומרתן המיוחדת של עבירות הצווארון הלבן אינה רק בפגיעה הקונקרטי שאותה הן מסיבות אלא בהשפעתן הרחבה על רכיב האמון החברתי, כפי שמבינו בית המשפט. כך, למשל, בפרשת **טופז** נקבע כי הפגיעה הגורמת עבריינות זו "אינה מסתכמת אך בנזק הכלכלי [...] שורשי הפגיעה עמוקים יותר, והשלכותיה חודרות ומזעזעות את תשתית האמון שהציבור רוחש למערכת הציבורית".¹⁰³ גם בפרשת **קליגמן** קובע בית המשפט בנוגע לעבירות הצווארון הלבן כי "חומרתן אינה רק בשלילת סכומי כסף רבים [...] אלא באיירה הכללית אותה הן משרות".¹⁰⁴

הבנתם זו של בתי המשפט את אפיון של עבירות הצווארון הלבן משליכה על קביעת התגובה העונשית ההולמת. ככלל, ברבים מפסקי הדין ניתן לאתר מבנה טיעון דומה, שתחילתו בקביעה כי מעשיו של נאשם ראויים להיקרא עבירת צווארון לבן, המשכו בעמידה על אפיון וסכנותיהן של עבירות אלה והצורך בענישה מחמירה בשלן, וכלה ביישום תובנות כלליות אלה בעניינו של הנאשם הקונקרטי. כך, כפי שתואר, אפיון של עבירות אלה כעבירות שטיבן העקרוני חמור מעבירות "רגילות", באשר הן מבוססות על התנהגות "לבנה ונקייה" לכאורה, מניב רטוריקה שיפוטית שלפיה בשל השתייכות

101 ע"פ 9788/03 **טופז נ' מדינת ישראל**, פ"ד נח(3) 245, 250 (2004), (להלן: פרשת **טופז**); ע"פ 816/10 **עודד גולד נ' מדינת ישראל**, פסקה 108 לפסק דינו של הנשיא גרוניס (פורסם בנבו, 2012).

102 ע"פ 4430/13 **שרון נ' מדינת ישראל**, פסקה 21 לפסק דינו של השופט יורם דנציגר (פורסם בנבו, 2014) (להלן: פרשת **שרון**).

103 פרשת **טופז** (לעיל, הערה 101) בעמ' 250.

104 ע"פ 2956/92 **מדינת ישראל נ' קליגמן**, פסקה 4 לפסק דינו של הנשיא מאיר שמגר (פורסם בנבו, 1992).

עבירה לסוג עבירות אלה ראוי המעשה לענישה מחמירה. אף אפיונו ה"נקי" של עבריין הצווארון הלבן נתפס כפועל לחובתו, או למצער לא לזכותו. כפי שקובעת הפסיקה במקרים רבים, העובדה כי לנאשם הצווארון הלבן אין עבירות פליליות קודמות – נתון האמור לפעול ברגיל להקלה בעונשו – לא תפעל בהכרח לטובתו, שכן עבירות הצווארון הלבן מתאפיינות ב"עושה מכובד", ועל כן תנאי לקיומן הוא היעדרו של עבר פלילי.¹⁰⁵ זאת ועוד, ניתן למצוא בפסיקה אף אמירות שלפיהן אופיין של עבירות הצווארון הלבן כעבירות מתוחכמות וקשות לגילוי מצדיק היעדר הקלה עונשית בשל חלוף הזמן¹⁰⁶ אף שבפרקטיקה המשפטית המקובלת, והיום אף בחקיקה עצמה, חלוף הזמן נחשב לאחד הגורמים העשויים להביא להקלה בעונש.¹⁰⁷ הבנת עבריינות הצווארון הלבן כמתוחכמת וכמצריכה תכנון מראש הביאה אף להשקפה שלפיה עקרון הרתעת הרבים הוא רציונל ראוי לקביעת העונש הראוי בגינה, בניגוד לעבירות "רגילות". כך, כפי שנכתב באחד מפסקי הדין:

לצד הענישה האישית, על הענישה כאן להיות גם הרתעתית. לטעמי, גם מי שאינו סבור כי הרתעת הרבים, אולי להבדיל מהרתעת היחיד, פועלת ככלל בעבריינות ה'קלאסית' של רצח, שוד ואונס, חבלה ודומותיהן [...] יוכל לסבור כי יש לה סיכוי בעבירות כלכליות, מכל מקום של 'הצווארון הלבן'. המתכנן עבירות – או שמא נאמר 'מתחמן' – ושומע כי דינו עלול להיות מאסר, אולי יחשוב פעמיים...¹⁰⁸

אם כן, הליך ההיכרות עם טיבן של סוג העבירות שאליהן משתייכים מעשיו של הנאשם, המופיע תדיר עוד בטרם בחינת חומרת העבירה שהתבצעה בפועל, מוצג ברטוריקה השיפוטית כרכיב הכרחי לשם הכרעה בעניינו הקונקרטי של נאשם זה או אחר, אשר מעשיו הוגדרו "עבירת צווארון לבן".¹⁰⁹ כפי שניכר בפסיקה, אפיון של עבירות אלה כולל לעיתים מזומנות אף התייחסות למאפייניהם של מבצעי העבירה, באשר כפי שתואר

105 ראו למשל: ע"פ 4935/14 **שמואל נ' מדינת ישראל**, פסקה 4 לפסק דינו של השופט הנדל (פורסם בנבו, 2015).

106 ראו למשל: ת"פ (שלום ת"א) 4130/09 **מדינת ישראל נ' גביש** (גזר דין), פסקה 14 (פורסם בנבו, 2015); פרשת **הורוביץ** (לעיל, הערה 73) בפסקה 337.

107 ראו: סעיף 40א(10) לחוק העונשין.

108 ע"פ 677/14 **דנקר נ' מדינת ישראל**, פסקה לח לפסק דינו של השופט רובינשטיין (פורסם בנבו, 2014). לענישה המתמקדת בהרתעת הרבים, ראו גם: ע"פ 1656/16 **דוידוביץ נ' מדינת ישראל**, פסקאות 102–103 לפסק דינו של השופט דנציגר (פורסם בנבו, 2017). לביקורת על פסיקה העוסקת בעבריינות צווארון לבן והמתמקדת בהרתעת הרבים, ראו: Ellen S. Podgor, "The Challenge of White Collar Sentencing", 97 *J. Crim. L. & Criminology* (2007) 731.

109 רטוריקה שיפוטית זו, הנוקטת לשון מחמירה, כשמה כן היא – רטוריקה. במאמר זה לא אבחן אם רטוריקה זו עולה בקנה אחד עם התוצאה העונשית בפועל.

לעיל, כל הגדרה למושג "עבריינות הצווארון הלבן" כוללת בחובה התייחסות למאפייניו של מבצעה. על כן במה שינותח להלן אעמוד על תפיסת הפסיקה את דמותם ומאפייניהם של עברייני הצווארון הלבן.

5. טיבם של עברייני הצווארון הלבן אל מול עבריינים "רגילים"

במסגרת הכרת התופעה של עבריינות הצווארון הלבן ניכר מאמץ שיפוטי לעמוד על טיבם של עבריינים המוגדרים כשייכים לתופעה זו, להבין את המניע אותם כקבוצה ולהכיר את מאפייני האישיות ה"מתאימים" להם. מהלך זה של היכרות נעשה באופן מוחצן ולעיתים בוטה.

כפי שפורט לעיל, דיון מוחצן זה, אף שנחזה כסותר את עקרונותיו הבסיסיים של המשפט הפלילי, אינו מקרי, שכן דמותם של נאשמים אלה מציבה קושי ממשי בפני בית המשפט – קושי הדומות. המאפיין הראשוני והבולט שאותו מעמידה הפסיקה בנוגע לנאשמים אלה הוא היותם נורמטיביים. אפיון זה, אשר מתייחס לעיתים קרובות למי שהורשע, הוא תמוה, שכן משעה שאדם עומד לדין, לא כל שכן משעה שהורשע, אפיונו כנורמטיבי מכיל בחובו סתירה פנימית. ואולם, נראה כי בתי המשפט, בהכירם נאשמים מסוג זה כנורמטיביים, משתמשים במושג זה כשם קוד להיותם של נאשמים אלה דומים לגוף השופט, בהיותם משכילים, בעלי מעמד והשפעה, ולעיתים קרובות בעלי תפקידים רמי דרג, ובלשון פשוטה, בהיותם מי שנהוג לכנותם "מלח הארץ". הכרת סוג הנאשמים הזה מציב קושי ממשי בפני בית המשפט בהידרשו לשפוט את בני דמותו, ועל כן נדרש הסבר לקיומם של נאשמים כאלה, אשר כפי שיוצע להלן תכליתו אינה רק ב"הבנתו" של אותו סוג אלא בעיקר בניסיון לנטרל את הדמיון וליצור חיץ של שונות בינם לבין הגוף השופט כמייצגם של האנשים הנורמטיביים האמיתיים.

מתוך כך, כפי שיוצג להלן, אם בהכירה את עבירות הצווארון הלבן מאפיינת הפסיקה את טיבה של עבריינות זו בדומה לחקר הקרימינולוגי, הרי שתוצאות מהלך ההיכרות בעניינם של עברייני הצווארון הלבן שונות ממנו, ובמידה רבה אף מנוגדות לו. בתמצית ניתן לומר כי הרציונל הקרימינולוגי – שלפיו ככל עבריינות גם עבריינות הצווארון הלבן היא תוצר חברתי של למידה במסגרת התחברות דיפרנציאלית – נעלם מהשיח המשפטי. אומנם הקישור בין דמותו של עברייני הצווארון הלבן לבין הסביבה החברתית שבה הוא צמח קיים ואף מודגש בשיח המשפטי, אך קשר זה לובש משמעות שונה לחלוטין. ברבים מפסקי הדין דמותו של עברייני הצווארון הלבן מוכרת כ"תפוח רקוב" בערמת התפוחים הנורמטיביים, כמי שדמותו המהוגנת מסתירה עיוות מוסרי חמור אשר לא ניכר בו במבט ראשון, ועל כן נדרש הליך שיפוטי לשם חשיפת טיבו האמיתי. הבנתו של הנאשם הניכר בלובן צווארונו כמסתיר עיוות חמור הבא לידי ביטוי ב"תאוות בצע חסרת

גבולות", כלשונו של בית המשפט בפרשת **הירשזון**,¹¹⁰ כוללת אף את הכרתו כמי ש"בגד" בחברה המהוגנת שבה צמח, חברה אשר העניקה לו מכל טוב. במובן זה אין מדובר במי שהתנהגותו העבריינית היא פועל יוצא של הליך למידה חברתי אלא בדיוק להפך – מדובר במי שהפנה עורף לערכי החברה שבה צמח, במי שלא הפנים את הגדרות המצב החברתיות בה אף שהוא נחשב לעיתים קרובות לחבר חשוב באותה חברה. כך, בפרשת **חכמי**, שבה "מתכתב" בית המשפט עם משנתו של סאתרלנד, נאמרים הדברים האלה:

חכמי הוא עבריין צווארון לבן טיפופי, במובן זה שדווקא הורתו ולידתו אל עולם העסקים והתעורות המוצלחת בתחום עיסוקו, הם מקור ההנעה והתשתית שאיפשרה את ביצוע פשעיו. המונח עבירות צווארון לבן (White Collar Crimes) נטבע, לראשונה, על-ידי הסוציולוג Edwin Southernland. Southernland גיבש, במחקריו, את ההבחנה **שעברייני צווארון לבן, בהבדל מעברייני 'רגיל' פועל לא מתוך השפעה של תת-תנאים משפחתיים או חברתיים** (עוני, עזובה חברתית וכיו"ב), אלא בדרך מחושבת, רציונלית הנשענת על סביבה של ביסוס כלכלי וחברתי [...]. **מאליו מתבקש שהעברייני הזה, דרך-כלל, ובדיו של חכמי עובדה, הוא קר, מחושב, מתוכנן ובעל יכולת לבצע את פשעו בדרך מתחכמת המעלימה את עצם ביצוע העבירה ובוודאי את זהותו כעברייני, מעיני הבריות ומעיני הגורמים מושא העבירה.**¹¹¹

עיון בדברים אלה מעלה כי הגם שבית המשפט מסתמך על משנתו של סאתרלנד, המשמעות שניתנת לה סותרת במידה רבה את הרציונל שהנחה את סאתרלנד עצמו. בפרשה זו בית המשפט מקבל את משנתו של סאתרלנד כשמדובר בסוג מסוים של עבריינים, כאלה שצמחו בתרבות של עוני, וקובע כי אלה פועלים בהשפעת הסביבה שבה צמחו. בניגוד לכך, חכמי אינו מוכר כתוצר של סביבתו ובעניינו אין קיימת ההנחה כי סביבתו הקרובה עיצבה במידה רבה את התנהגותו. במקום זאת חכמי מוכר כמי שפועל במעין ואקום, בלא תלות בהשפעות חברתיות, ואך קור רוחו ותחכומו עשויים להסביר את התנהגותו. לא די כי חכמי עברייני הצווארון הלבן קר הרוח מודע כל העת לפגם המוסרי שבמעשיו, הוא אף מסתיר זאת ביעילות מסביבתו הקרובה בהציגו מצג שווה של מהוגנות. הלך חשיבה זה ניכר ואף רווח ברבים מפסקי הדין העומדים על אפיונם של עברייני הצווארון הלבן. מהלך חשיבתי זה יוצג להלן באמצעות כמה פסקי דין, שהם דוגמה בלבד לתפיסה פסיקתית זו.

110 פרשת **הירשזון** (לעיל, הערה 80) בפסקה 3.

111 ת"פ (מחוזי ת"א) 331/92 **מדינת ישראל נ' חכמי** (גזר דין), בעמ' 3 (פורסם בנוב, 1998). (ההדגשות שלי – חג"א).

למשל, בפרשת **טופז** אומר בית המשפט את הדברים האלה:

חומרתה של עבריינות הצווארון הלבן, הגובלת לרוב במעשי שחיתות ובצע כסף, מתעצמת דווקא נוכח התופעה שעל-פי רוב מבצעה אינם באים מרקע של דוחק ומצוקה כלכלית-קיומית ומתנאים סוציו-אקונומיים ירודים מתמשכים, העשויים להסביר לעתים את פשרה ואת מניעיה של עבריינות הרחוב בתחום הרכוש השכיחה והיומיומית בתחום הפלילי. היא באה דווקא ממקור של כוח ושררה, תחכום והשכלה ונכונות לנצל את חולשתו וחוסר האונים של הזולת כדי להאדיר כוח ועוצמה כלכלית. מציאות זו מחריפה את הדופי המוסרי הנלווה לעבריינות הכלכלית ואת השלילה שבה כתופעה חברתית.¹¹²

בפסק דין **צור**, שהוא אחד מפסקי הדין הבולטים שעליהם הסתמכה הפסיקה שבאה לאחריה,¹¹³ עומד בית המשפט במפורש על השוני שבין עבריין "רגיל" לבין עבריינים שהוא הגדירם "בעלי צווארון לבן", באומרו כך:

... כאשר שופט קורא בסוף דין-יחשבון של קצין המבחן את הסיכום הסטנדרטי: 'אין אנו ממליצים על טיפול מצדנו', וכשהוא חייב מחוסר ברירה לשלוח למאסר ממושך עבריין [...] הוא שואל את עצמו, אם אמנם עשתה החברה את כל שבידיה לעשות, כדי שלא יגיע למצב כזה של העדר ברירה. לעתים רודף אחריו ספק זה זמן רב לאחר שגזר את דינו של העבריין, והוא מעורר בו הרהורים נוגים [...]. **כאן המערער איננו יכול לבוא בטענות כלשהן לחברה. האם אשמה החברה בכך שפתחה בפניו דלתותיהם של שרים ושרים וגבירי העולם, או שאפשרה לו להשיג את כל מה שאדם יכול לחלום להשיג בחייו ולהגיע לפסגת הסולם בתחום בו עבד ופעל? מה לא היה למערער – מעמד כלכלי מבוסס, כבוד, קשרים חברתיים, חיים נוחים, אמון ללא סייג מצד הממונים עליו ומצד אנשים עמהם קשר קשרים עסקיים. ומה הגמול שקיבלה החברה – שוד של מיליונים, שוחד, הונאה ומרמה [...]. אני מוצא יותר זכות לצד שודד רגיל, מאשר לשודד אשר גונב וגוזל כספי ציבור, בהשתמשו בכשרונותיו הפיננסיים, שכדברי חברי הנכבדים העלו אותו לפסגת השלטון בזירת הכלכלה. אדם זה, ללא נקיפת מצפון ובדעה צלולה, היה מתכנן יום יום,**

112 פרשת **טופז** (לעיל, הערה 101) בעמ' 251.

113 בהתאם לאתר נבו, כ-170 פסקי דין מסתמכים על דבריו של בית המשפט המצוטטים במאמר זה.

לילה לילה, במשך שנים רבות את מזימותיו לגזול מכספי הציבור ולהעשיר את כיסו¹¹⁴.

ומוסיף בית המשפט ואומר:

... אינו דומה קלונה הרב של עבירה כשהיא נעברת בידי איש משכיל ונשוא־פנים, לקלונה הפחות שבאותה עבירה כשהיא נעברת בידי בור ואביון: עבירתו של בעל 'הצווארון הלבן', המקפיד על נקיזן בגדיו ומזניח נקיזן־כפיו, חמורה פי כמה, וענשו של זה חייב להיות חמור שבעתיים [...]. לא זו בלבד שאין בכל אותן זכויות שרכשו להם בתקופת עברם המזהיר כדי לשמש להם מליץ יושר בשעת קלקלתם, אלא אותן זכויות עצמן הופכות להם לקטיגורים המוחים כביכול על עלבונם. מקובלנו שבבית־דין של מעלה מודדים לו לאדם כמידתו, וכנגד העונש הראוי לו על עבירותיו נותנים לו שכרו לא רק על כל מצווה שקיים כי אם גם על כל עבירה שלא עבר [...]. אבל בית־דין של מטה אינו כן: **רחמיו על הפושע שלא ידע ולא למד ולא טעם טעמו של שכר המעשים הטובים, וזעמו על מי שידע ולמד וטעם, הבוגד בעברו ועושה את הרע ביד רמה**¹¹⁵.

אם כן, במסגרת היכרותו של בית המשפט את עבריו הצווארון הלבן, מוכר גם העבריון ה"רגיל", זה הפועל לעיתים קרובות מתוך תנאי מצוקה וחוסר השכלה, זה שהחברה לא פתחה דלתותיה בפניו. עבריון זה, גורס בית המשפט, הוא תוצר מובהק של סביבתו הקרובה המתאפיינת בעוני, במצוקה ובתת־תרבות עבריינית. מלבד זאת, לעיתים הוא תוצר של כישלון החברה הנורמטיבית בביעור נגע "ההתחברות הדיפרנציאלית" השלילית בתת־תרבות שבה צמח.

אמירותיהם אלה של בתי המשפט על עבריינים "רגילים" – אמירות שכמותן קשה, להערכתך, למצוא בפסיקה העוסקת בנאשמים הרגילים עצמם – משמשות לצורך הכרתו של עבריון הצווארון הלבן כדמות מנוגדת לעבריון הרגיל. בבסיס הנגדה זו קיים מהלך מחשבתי שלפיו אם עבריון "רגיל" צומח במסגרת תת־תרבות המנוגדת לזו הנורמטיבית, ואם ניתן להבין כי אותה תרבות נגד עיצבה התנהגותו והפכה אותו לעבריון, הרי שאם אדם אינו צומח בתת־תרבות מסוג זה, הסיבות להפיכתו לעבריון אינן נובעות מסביבתו החברתית. קו מחשבה זה בא לידי ביטוי ברור בפרשת **הלדשטיין**, שם אומר בית המשפט את הדברים האלה:

114 ע"פ 395/75 צור נ' מדינת ישראל, פ"ד ל(2) 589, בעמ' 601–602 (1976). (ההדגשות שלי – חג"א).

115 שם, בעמ' 598 (ההדגשות שלי – חג"א).

בעגה המקובלת ידועים עבריינים שכאלה כעברייני הצווארון הלבן, ולא ידעתי על שום מה ולמה. לדידי, צווארון זה הוכתם זה מכבר וצבעו כהה עד מאד, עד שלא ראיתי מדוע יהיה דינם של עבריינים אלה שונה מדינם של עבריינים המבצעים מעשי גניבה או שוד 'רגילים', ובדרך הרבה פחות מתוחכמת. לגבי אלה האחרונים, ניתן להבין – גם אם בשום מקרה לא להצדיק – את ביצוע העבירות, הנעברות בדרך כלל, על רקע סוציו-אקונומי קשה; לעומתם, דומה כי אלה הנאשמים שבפני לא סבלו מעולם ממצוקות או מחסכים חברתיים, כספיים או אחרים.¹¹⁶

מה אפוא מסביר הפיכתו של אדם שצמח בחברה נורמטיבית לעבריין? התשובה שבית המשפט נותן לשאלה זו בפסק דינו של הנאשם **גולן**, שעליו מסתמכים פסקי דין רבים,¹¹⁷ היא זאת:

גולן בא מרקע נורמטיבי ובעברו אין רבב [...] מרקע נורמטיבי זה התגלגל לפשעים חמורים תוך ניצול בוטה של עמדות הכוח שהחזיק בהן. הרקע הנורמטיבי הקודם שקול בעיני במקרה זה לגורם הפועל לחומרה ולא לקולה. מדובר באדם מן היישוב שגורלו האיר לו פנים ולא המר עמו. הוא נקלע לפשע ממצב שלא התאפיין בקשיי התמודדות קיומיים. **החיים פתחו בפניו אפשרויות קידום מקצועיות, כלכליות ואישיות. נפילתו לביצוע פשעים חמורים היא פרי עיוות מוסרי.**¹¹⁸

בפרשת **אולמרט**, שבה מוצבים עברייני הצווארון הלבן כניגוד מושלם לעבריינים שצמחו בסביבה חברתית כלכלית קשה היכולה להסביר את הפיכתם לעבריינים, נקבע כי עברייני הצווארון הלבן הפכו כאלה בשל "חמדנות, על מנת שלא לומר חזירות".¹¹⁹ בפרשת **שרון** קובע בית המשפט כי תאוות בצע העבירה עברייני צווארון לבן על דעתם ועל הנורמות המשפטיות והמוסריות.¹²⁰

116 ת"פ ח (מחוזי ת"א) 207/95 **מדינת ישראל נ' ה'לדשטיין** (גזר דין), פסקה 3 (פורסם בנבו, 1995).
 117 לפי אתר נבו, פסק דין זה מאוזכר ב-270 פסקי דין.
 118 ע"פ 9788/03 **מדינת ישראל נ' גולן**, פסקה 8 לפסק דינה של השופטת פרוקצ'יה (פורסם בנבו, 2004) (ההדגשות שלי – חג"א).
 119 ת"פ (מחוזי ת"א) 10291-01-12 **מדינת ישראל נ' צ'רני** (גזר דין), פסקה 9 (פורסם בנבו, 2014) (להלן: פרשת צ'רני).
 120 פרשת **שרון** (לעיל, הערה 102) בפסקה ב לפסק דינו של השופט אליקים רובינשטיין.

בפרשת **ואנונו** קובע בית המשפט, במסגרת היכרותו את "סוגו" של הנאשם בעל הצווארון הלבן, כי "הנאשם פעל כפרי רקוב שכולו מסוס [...] מתוך רדיפת בצע כסף".¹²¹

גם בפרשת **כהן** מסיק בית המשפט מהי מוטיבציית ההתנהגות של קבוצת עברייני הצווארון הלבן אל מול זו של עבריינים "רגילים", באומרו כך: "בניגוד לגנב הגונב רכוש כדי לספק לעצמו צרכי מחיה בסיסיים או סמים מסוכנים, להם הוא מכור, עברייני 'הצווארון הלבן' טורחים להאדיר ממון שכבר מצוי בידם, אך תאוותם לבצע אינה יודעת שָׁבֵע".¹²²

עיון בפסיקה העוסקת בנאשמים שהוגדרו בבתי המשפט עברייני צווארון לבן, אשר דוגמאות לה הוצגו לעיל, מעלה כי בד בבד עם הגדרתו של נאשם עברייני צווארון לבן ניכר מאמץ שיפוטי לעמוד על טיבה של קבוצת עבריינים זו ולהכירה. להליך זה של היכרות, המופיע טרם בחינת עניינו של הנאשם הקונקרטי העומד בפני בית המשפט, משמעות מעשית ברורה – לצורך שיפוטו של נאשם לא מוכר לגוף השופט, לשם קביעת התגובה השיפוטית ההולמת את מעשהו, יש להכיר את דמותו, את "סוגו".

ניכר כי לצורך היכרות עם עברייני הצווארון הלבן עומדים פסקי דין רבים על טיבה של עבריינות ככלל ושואלים – בדומה לחקר הקרימינולוגי – מה הופך אדם לעברייני. התשובה הניתנת במסגרת מהלך ההיכרות מבחינה בין שני סוגים של עבריינים, אלה שהם תוצר של סביבתם החברתית ואלה שסביבתם החברתית אינה מסבירה מדוע הפכו לעבריינים. אשר לאלה האחרונים, הפיכתם לעבריינים אינה יכולה להיות מוסברת בסביבתם החברתית, שכן זו העניקה להם מכל טוב, אפשרה להם השכלה, יוקרה, מעמד וכיוצא באלה. על כן סביבה זו אינה "אשמה" בהפיכתם לעבריינים. יתר על כן, לא די שאי אפשר לאתר "אשמה" בסביבה החברתית, אלא שבבצעם עבירות, עבריינים אלה הפנו עורף לערכיה של החברה שהצמיחה אותם ולמעשה בגדו בה. במוכח זה המושג "אמון" מקבל משמעות רחבה מזו שניתנה למושג בשיח הקרימינולוגי. כפי שתואר לעיל, אחת ההגדרות שהציע החקר הקרימינולוגי לעבירות הצווארון הלבן מאפיינת עבירות אלה כעבירות שטמון בהן יסוד של הפרת אמון בין העברייני לבין קורבנותיו. לפי המשמעות המשפטית, הפרת האמון היא בפועל גם הפרת אמון בחברה עצמה. הדופי החמור במיוחד שמאפיין עבירות אלה הוא בחירתם של אנשי הצווארון הלבן להפנות עורף לערכי החברה ולהפר את האמון המושגי שניתן בהם כחברים חשובים בה. למשל, בפרשת **לוי** קובע בית המשפט כי כגודל האמון שניתן באנשי הצווארון הלבן כך גדולה

121 ת"פ (מחוזי ת"א) 18580-03-11 **מדינת ישראל נ' ואנונו**, בעמ' 5 (פורסם בנבו, 2011).
 122 ת"פ (מחוזי י-ם) 167/03 **מדינת ישראל נ' כהן** (גזר דין), פסקה 33 (פורסם בנבו, 2007).
 לדברים ברוח דומה, ראו גם: ת"פ (מחוזי י-ם) 3101/02 **מדינת ישראל נ' לובלין** (גזר דין), פסקה 11 (פורסם בנבו, 2005).

האכזבה.¹²³ בגזר דינו של ראש הממשלה לשעבר **אולמרט** מגדיל בית המשפט עשות ומכנה נאשם זה כווגד.¹²⁴

מתוך כך היכרות כזו עם עברייני הצווארון הלבן מובילה למסקנה כי מדובר בסוג עבריינים שמתאפיינים במוטיבציה עבריינית שמקורותיה אינם חברתיים אלא אישיותיים, הנובעת מעיוות מוסרי פנימי כלשהו הטמון בהם. תוצאותיה של היכרות כזו לדידו של בית המשפט היא בעלת משמעות מעשית. כך, כפי שקובע בית המשפט בפרשת ה**הורוביץ**:

אמנם בדרך כלל אין מדובר בפושעים מועדים אלא באזרחים שומרי חוק ונורמטיביים לכאורה, אך העובדה שביצעו עבירות מתוך בצע כסף ולא מתוך מצוקה כלשהי, תוך נכונות לפגוע בציבור, יש לה חומרה ייחודית המחייבת תגובה עונשית הולמת ומרתיעה.¹²⁵

יוצא אפוא כי מהלך ההיכרות עם עבריינות הצווארון הלבן המתבצע בפסיקה "הפך" במידה רבה את תובנותיו של סאתרלנד, והוא דומה במידה לא מבוטלת לאותה השקפה קרימינולוגית שכנגדה יצא סאתרלנד חוצץ ובגינה טבע את המושג "עבריינות הצווארון הלבן". כפי שפורט בתחילת הדברים, הרציונל המרכזי שהדריך את סאתרלנד בטובעו את המושג היה להפריך את העמדה הקרימינולוגית המקובלת בזמנו שלפיה עבריינות היא תוצר של סטיות ופתולוגיות אישיותיות כאלה ואחרות. עמדה זו באה לידי ביטוי מפורש במשנתו של צ'זארה לומברוזו (Cesare Lombroso), אחד הקרימינולוגים הבולטים בראשית המאה הקודמת, אשר הניח כי העברייני ה"רגיל" נולד עברייני, ועל כן כינה עבריינים אלה "born criminals".¹²⁶

בתקיפת עמדה מקובלת זו שם לו סאתרלנד למטרה לבסס השקפה שלפיה ככלל עבריינות היא תוצר של למידה חברתית. הסתמכותו של סאתרלנד דווקא על עברייני הצווארון הלבן כדי להוכיח טענתו אינה מקרית: אשר לעבריינים רגילים, הצומחים בשולי החברה, "קל" לטעון כי התנהגותם היא פועל יוצא של פתולוגיות אישיותיות, המסבירות הן את פשעיהם והן את היותם דמויות שוליים בחברה. לעומת זאת, הניח סאתרלנד, חשיפת התופעה של עבריינות הצווארון הלבן אינה מאפשרת עוד הישענות על הסבר הפתולוגיות האישיות, שכן אין מחלוקת שבהיותם חלק מרכזי מהמארג החברתי המקובל אי אפשר לייחס לעבריינים אלה פתולוגיות מסוג זה. ואכן, פיתוחו של סאתרלנד את תיאוריית הלמידה לשם הסברת התנהגות עבריינית הפך אותו לאחד

123 ע"פ 355/88 **לוי נ' מדינת ישראל**, פ"ד מג(3) 221, 266 (1989).

124 פרשת **צירני** (לעיל, הערה 119) בפסקה 5.

125 פרשת **הורוביץ** (לעיל, הערה 73) בפסקה 339.

126 לפירוט תפיסת לומברוזו, ראו: Michael L. Benson, Shanna R. Van-Slyke, Francis T. Cullen, "Core Themes in Study of White Collar Crime", *The Oxford Handbook of White Collar Crime* (Michael L. Benson, Shanna R. Van-Slyke, Francis T. Cullen eds., 2016) 1, p. 2.

הקרימינולוגים החשובים בדורו, וכיום נדמה כי קשה לאתר תיאוריות קרימינולוגיות המתבססות על פתולוגיות אישיותיות מולדות לשם הסבר כללי לתופעת העבריינות. והנה, עיון בפרשנות שניתנה למושג בפסיקה אגב המאמץ להכיר את עברייני הצווארון הלבן מעלה כי אף שזו אימצה את משנתו של סאתרלנד בכל הנוגע לעבריינות "רגילה", בכל הנוגע לעבריינות הצווארון הלבן אומצה דווקא ההשקפה שכנגדה יצא סאתרלנד, זו המניחה כי עבריינות היא תוצר של עיוות אישיותי כזה או אחר. מהלך מחשבתי זה מתאפשר בשל ההנחה כי השפעה חברתית המובילה לעבריינות קיימת רק כאשר מדובר בתנאים חברתיים כגון עוני, בורות או תרבות־נגד לחברה הקרויה נורמטיבית. על כן מקום שבו תנאים חברתיים אלה אינם קיימים, המסקנה המתחייבת היא כי לצד העברייני שהוא תוצר חברתי קיים סוג נוסף של עבריינים אשר עיוותי אישיותי הבא לידי ביטוי בתאוות בצע לא מרוסנת מובילם להתנתק מערכי הסביבה החברתית שבה צמחו. על כן, כפי שנאמר בפרשת ה**וורוביץ**, מדובר במי שהוא נורמטיבי רק לכאורה.

מעניין שעמדה שיפוטית זו מזכירה במידה רבה את משנתו של לומברוזו. כפי שפורט לעיל, לומברוזו התייחס בעיקר לעברייני ה"רגיל" והניח כי עבריינותו מולדת. אולם לומברוזו אף השווה בין העברייני הרגיל לבין אלה שכינה אותם "Criminaloids" והגדירם "עבריינים בעלי סטטוס גבוה". לדבריו, מיקומם החברתי הגבוה של עבריינים אלה מונע את חשיפת "אישיותם העבריינית"¹²⁷. לומברוזו – שהניח כי עבריינות היא תוצר של פגם אישיותי מולד – גרס כי ברגיל, בעלי פגם יהפכו בשל פגמיהם לדמויות שוליים בחברה ואף לעבריינים, אך שלא כרגיל, ניתן לאתר אף דמויות המצליחות להסוות את אישיותן העבריינית ולהשתלב לכאורה בחברה הכללית, לעיתים אף כחברים מרכזיים בה. עיון בתפיסתו של לומברוזו והשוואתה לפסיקה שתוארה לעיל מעלה אפוא כי פסיקה זו אימצה, גם אם חלקית וגם אם בנוגע רק לאחד מסוגי העבריינות, את עיקרי התפיסה הקרימינולוגית שהייתה שלטת בתחילת המאה הקודמת, ולפיה עבריינות היא תוצר של פגם אישיותי.

במובן זה, ה"אימוץ" הפסיקתי של המושג שהמשיג סאתרלנד מעקר אותו, במידה רבה, ממשמעותו ומהרציונל שעליו הוא מבוסס. משמעו המקורי של המושג מבוסס על התפיסה, הנשענת בעיקרה על תיאוריית ההתחברות הדיפרנציאלית, שלפיה כפי שאת הסיבות לעבריינות הרגילה יש לאתר בהשפעתם של "האחרים המשמעותיים" בחייו של עברייני, קרי בסביבה שבה צמח, כך גם את הסיבות לעבריינות הצווארון הלבן יש לאתר בהשפעות סביבתם החברתית, היא החברה המאורגנת. על כן כפי שיש להבין כיצד תת־תרבות של עוני ונחשלות מייצרת עבריינים, כך יש להבין מה יש בה, בתרבות הכללית, המייצר עבריינים.

127 שם, שם.

בניגוד לכך, מהלך ההיכרות הפסיקתי מניב תוצאה שונה לחלוטין, ולפיה "מאותר" פגם נסתר כלשהו בדמותו הנורמטיבית של עברייני הצווארון הלבן, עיוות מוסרי-אישיותי כלשהו אשר חשיפתו מבהירה כי עברייני זה דומה רק לכאורה לבני החברה הנורמטיבית. חשיפת העיוות, הכרת הנאשם כ"תפוח רקוב" בערמת התפוחים הנורמטיביים, מאפשרת לראות בו דמות מנוגדת למי שהוא נורמטיבי באמת, מי אשר בית המשפט משמש נציגו. מהלך ההיכרות השיפוטי הופך אפוא את היחיד, הדומה במבט ראשון לגוף השופט, לשונה. יתר על כן, מהלך זה מאפשר "להכתימו" ולראות בו מי שראוי להוקעה. למהלך חשיבתי זה, המאפיין את הדומה כשונה, יש "תוצאת לוואי" ברורה. משעה שהוכר עברייני הצווארון הלבן כ"תפוח רקוב", משעה שהומרה דמותו הנורמטיבית בתחילת המהלך המחשבתי בדמותו של אדם מעוות מבחינה מוסרית בסופו, **הסדר החברתי נותר על כנו**. מקום שבו אפיונו ותכונותיו של עברייני הצווארון הלבן נעוצות בו עצמו, אין לחברה כל חלק בהפיכתו לעברייני. על כן הקשר החברתי הרלוונטי היחיד הוא הבגידה החברתית: עברייני הצווארון הלבן קיבל מכל טוב חברתי, שאפשר לו להגיע למעמד חברתי ולעמדה כלכלית אשר שימשה כר פורה לביצוע הפרות החוק, ובכך בגד בחברה.¹²⁸ כך יוצא שאף שבתי המשפט מכירים בעבריינות הצווארון הלבן כתופעה חברתית, ואף יש המכנים אותה "מכת מדינה",¹²⁹ נותרים עברייני הצווארון הלבן דמויות קרות, מחושבות, הפועלות בחלל הריק מבחינה חברתית. ניתוק זה מהחברתי מתאפשר רק באמצעות מסקנת ה"בגידה" החברתית: רק הבנת עברייני הצווארון הלבן כמי שבגדו בערכיה של החברה המאורגנת מאפשר שלא לראות בהם חלק אינטגרלי של חברה זו, ויותר מכך, מאפשר שלא להטיל ספק בערכיה של חברה זו ובהשפעתם על בניה.

במובן זה, דווקא מהלך היכרות החורג במובהק מהגישה הליברלית המקובלת במשפט – שעל פיה אחריותו של היחיד מובנת אך ורק ממעשיו הרצוניים בלא תלות בשיוכו ובמיצובו החברתי – מוביל בסופו של דבר לאישוש אותה גישה משפטית מקובלת המנתקת את היחיד מההקשרים החברתיים שבהם הוא פועל. תוצאות הלך חשיבה שיפוטי "מכתים", המנוגד לכאורה לתיאוריה הליברלית במשפט, מביא לתוצאה העולה בקנה אחד עם תיאוריה זו. בסופו של הליך ההיכרות מוכר עברייני הצווארון הלבן כאינדיווידואל אוטונומי, שהתנהגותו אינה מוסברת בהקשריו החברתיים.

128 למשל, בפס"ד לוי אומר בית המשפט את הדברים האלה: "בית המשפט קמא נדרש לפגיעה שנגרמה למעמדו המקצועי והאישי של המשיב. אכן, אלה הם שיקולים שברגיל יש לייחס להם משקל. אולם, משקל זה נגרע במידה לא מבוטלת בהקשרן של עבירות 'צווארון לבן' שבהן המעמד המקצועי והחברתי הוא שיוצר את תנאי הרקע המאפשרים את ביצוע העבירות". ראו: ע"פ 267/13 מדינת ישראל נ' לוי, פסקה 16 לפסק דינה של השופטת דפנה ברק-ארז (פורסם בנבו, 2013).

129 ראו למשל: ע"פ 6916/06 אטיאס נ' מדינת ישראל, פסקה 55 לפסק דינו של השופט סלים ג'ובראן (פורסם בנבו, 2007).

מהלך זה של היכרות שיפוטית מעקר את הרציונל המרכזי הטמון במושג שהמשיג סאתרלנד ופותח בידי ממשיכיו, אשר תהליך למידה חברתי, "הגדרות מצב" ו"אחרים משמעותיים" הם מושגי מפתח בו. מתוך המשגה זו עולה ביקורת כלפי הסדר החברתי, כלפי "תמונת המציאות" שהחברה המאורגנת משקפת לבניה. בסדר חברתי זה קיימים רכיבים הטומנים בחובם פוטנציאל פגיעה חברתית בידי יחידים שהפנימו תמונת מציאות זו. רציונל זה ומרכיבו נעלמו כליל בהליך ההיכרות שביצעה הפסיקה עם סוג העבריינים הקרוי עברייני צווארון לבן.

במובן זה נדמה כי מסקנה שיפוטית זו – אשר יש להניח כי אינה מכוונת, וספק אם היא מודעת – מביאה לתוצאה שלפיה דווקא השימוש הפסיקתי התדיר במושג עבריינות הצווארון הלבן, על האופן שבו הובנה והוכרה עבריינות זו, מנטרל את משמעותו המרכזית של המושג הקרימינולוגי הביקורתי. על כן יוצא כי באמצעות השימוש במושג הגוף השופט מתפקד כסוכן של החברה המאורגנת, בהשתיקו הלכה למעשה את אחת הביקורות הנוקבות כלפי חברה זו.

6. שתי זרכי היכרות – בין פסיקה "מחמירה" לפסיקה "מקילה"

הפסיקה שלה יוחד הדיון בפרק הקודם, שאותה אכנה "פסיקה מחמירה", מאפיינת את עברייני הצווארון הלבן כבעל עיוות אישיותי המוביל לתאוות בצע לא נשלטת. כפי שפורט לעיל, אם בתחילתו של מהלך ההיכרות נאשם מזוהה כחלק מסוג האנשים הנורמטיביים, הדומים במבט ראשון לגוף השופט, הרי שבסופו של מהלך ההיכרות סוג זה מוכר כנורמטיבי רק לכאורה, כשונה מהגוף השופט בשל אותו פגם אישיותי שנחשף אגב הליך ההיכרות.

לצד פסיקה מסוג זה, המתאפיינת ברטוריקה מחמירה ומוחצנת באשר לעברייני הצווארון הלבן, ניתן לאתר פסיקה מסוג אחר העוסקת בעבריינים אלה, שאותה אכנה "פסיקה מקילה". כפי שיתואר להלן, בפסיקה מסוג זה אי אפשר לאתר היכרות מוחצנת עם עברייני הצווארון הלבן. לעומת זאת ניתן לאתר בה מהלך היכרות סמוי, העומד בניגוד חד למהלך המוחצן שפורט לעיל. אחת הביקורות שהושמעו על חלק מהפסיקה העוסקת בעבריינות הצווארון הלבן, אשר הובעה במחקרים לא מעטים הן בארץ והן בעולם, גורסת כי עבריינים אלה זוכים ליחס סלחני בבתי המשפט בשל דומותם לגוף השופט.¹³⁰ לפי טענה זו, דמיונם החברתי של עברייני הצווארון הלבן לבית המשפט

130 לכתובה ישראלית בנושא, ראו למשל: מרדכי קרמניצר, שלומית מנהיים-ולרשטיין, "לא תישא פני דל ולא תהדר פני גדול – על פרשת דיניץ", *משפטים* לג (תשס"ג) 13; מן (לעיל, הערה 91) בעמ' 428–431; שפירא (לעיל, הערה 91) בעמ' 114–115. לכתובה אמריקאית בנושא, ראו למשל: S. Madden, R.D. Hartley, J.T. Walker, J.M. Miller, "Sympathy for the Devil: An Exploration of Federal Judicial Discretion in the Processing of White-Collar Offenders", 37 *Am. J. Crim.* (2012) 4.

מביא לעיתים לתוצאה שלפיה תהליכי הנטרול והרציונליזציה – שאותם מבצעים עברייני הצווארון הלבן טרם ביצוע מעשה העבירה – מתקבלים בפועל על דעתו של בית המשפט, הופכים לטענות הגנה יעילות ומביאים לזיכויים או להקלה ניכרת בעונשם. בשל הדמיון החברתי בין עבריינים אלה לבין הגוף השופט ובשל קיומן של הגדרות מצב חברתיות משותפות, בתי המשפט מאמצים לעיתים את טכניקות הנטרול המתבצעות טרם ביצוע המעשה ורואים בהן טענות מזכות או מקילות לאחר ביצועו. כפי שעולה ממחקרים אלה, מהלך היכרות שיפוטי סמוי מן העין, ואולי אף לא מודע, "מזהה" את האדם העומד בפני הגוף השופט כחלק מ"סוג", כחלק מקבוצה, הדומה לגוף השופט. על סמך דומות זו מסיק בית המשפט כי לא ייתכן שסוג זה של אדם, שבשל דומותו לגוף השופט ניתן לאפיינו כ"טוב", יבצע מעשה רע. להלן יוצגו, כדוגמה להלך מחשבה שיפוטי זה, כמה פסקי דין אשר בהם – כפי שנטען בביקורת שהופנתה כלפי פסיקות אלה – ניתן לאתר הנחה סמויה שלפיה אפיונם הנורמטיבי של הנאשמים מחייב את זיכויים. בפרשת **טל** דובר בנאשם ששימש ראש המועצה הלאומית למחקר ולפיתוח, ובמסגרת תפקידו זה יצא לנסיעות לחו"ל. כפי שנקבע בבית המשפט, לאחר אחת מנסיעות אלה הגיש הצהרה כוזבת ולפיה שהה במלון שלושה ימים. הנאשם לא כפר בעובדה כי הצהרתו הייתה כוזבת, אך טען כי כיוון שהיו לו הוצאות אחרות, השקולות בעלותן, הצהיר הצהרה שקרית זו לשם קבלת ההחזר המגיע לו. בית המשפט העליון, בזכותו בדעת רוב את הנאשם מעבירות קבלת דבר במרמה ומרמה והפרת אמונים, מסביר זיכוי זה כך:

אין ספק בלבי שבענין זה גילה המערער חוסר תבונה ושיקול דעת, אך עדיין נשאלת השאלה אם יש להסיק מהתנהגותו קיומה של מחשבה פלילית לרמות או להפר אמונים [...]. מצווים אנו לנסות ולחדור לתוך רוחו ומצבו הנפשי של המערער, ולצורך זה לא מספיק אם בית המשפט יראה רק את המעשה המיוחד בו הוא נאשם: הוא חייב לראות את המעשה ולשקול אותו לאור תכונותיו הידועות של האיש, לרבות עברו, בכדי שיתחווור לו אם מעיד מעשה המערער באופן חד משמעי על מחשבה פלילית מצדו. במקרהו של המערער ידוע לנו שהוא מדען בעל מעמד חשוב ומוכר [...] ועל אלה יש להוסיף את עברו המפואר, מלא הקרבה עצמית, לענייני המדינה והעם [...] לעתים קשה לייחס לאדם מסוגו, אדם השולט על הקצבות של מיליונים רבים, מחשבה לרמות את אוצר המדינה בדבר הוצאות של מה בכך עבור לינה של 3 לילות, והספק בעניין זה, כמו כל ספק מהותי במשפט פלילי, חייב לפעול לטובתו.¹³¹

131 ע"פ 742/78 טל נ' מדינת ישראל, פ"ד לג(3) 449, 459 (1979) (ההדגשות שלי – חג"א). לביקורת על פסק הדין, ראו: קרמניצר ומנהיים (לעיל, הערה 130) בעמ' 45–46.

אם כן, זיכוי של המערער, על אף הצהרתו השקרית ועל אף הודאתו כי היה מודע לשקריות הצהרתו, התבסס על זיהוי כשייך לסוג האנשים הנורמטיביים, שלהם קשה לייחס מחשבה פלילית של מרמה. מתוך כך, בקובעו כי לעיתים הצהרה שקרית מודעת אינה מספקת לצורך הרשעה, מקבל בית המשפט בפועל את טכניקת הנטרול של המערער המצדיקה את מעשהו, שתכליתה הרחקתו מדימויו של עבריין.

בפרשת **דון** דובר בבעל סוכנות נסיעות שניהל את עסקו בדרך של "גלגול חובות": כשהגיעו למשרדו לקוחות ששילמו עבור כרטיסי טיסה, השתמש בכספים אלה לצרכים אחרים, מתוך תקווה כי תשלומים עתידיים שיקבל יאפשרו רכישת הכרטיסים. לאחר שלא סיפק כרטיסי טיסה שעבורם קיבל תשלום, משום שעסקו הגיע לחדלות פירעון, הועמד לדין בין השאר בעבירת קבלת דבר במרמה ובעבירת גנבה בידי מורשה. בלא להעמיק בניתוח עבירות אלה, די אם נאמר כי הוכח שהנאשם קיבל כספים מלקוחותיו לצורך מסוים, ביודעו כי ישתמש בהם לצורך אחר בלא ידיעת הלקוחות, כאשר הוא מקווה שיצליח בעתיד לעמוד בחובותיו. על כן, ובלא להיזקק לניתוח מעמיק של העבירה קבלת דבר במרמה, נראה כי יסודותיה – הדורשים קבלת דבר על סמך הצהרה שקרית מודעת – הוכחו במקרה זה.

על אף נתונים אלה בית המשפט מזכה את הנאשם, בקובעו כי ניהול עסקי בדרך של "גלגול חובות" הוא פרקטיקת ניהול מקובלת בשוק הכלכלי, ועל כן קיים קושי לקבוע כי הנאשם עבר עבירה פלילית. לדברי בית המשפט, "במקרים מסוג זה קיים קושי לקבוע את הגבול בין ניהול כושל של עסק, אשר סופו שמביא את בעליו לכך שאין ביכולתו לעמוד בהתחייבויותיו, לבין הסתבכות בפלילים".¹³²

אם כן, בית המשפט מקבל הלכה למעשה את טכניקת הנטרול של הנאשם, המכחישה את פליליות המעשה באמצעות ההשקפה כי "כך עושים כולם". כפי שטוען רון שפירא, "מי שקורא את פסק דינו המזכה של בית המשפט העליון [...] מתרשם על נקלה כי הדבר העיקרי שהטריד את בית המשפט הוא שהנאשם שבפניו לא נראה עבריין [...]. גלגול חובות, מסביר בית המשפט, הוא פרקטיקה שכיחה של אנשים מכובדים, ולא ייתכן שכל מגלגלי החובות ייחשבו עבריינים".¹³³ יתר על כן, כפי שעולה מהסברו של קנת מן בנתחו מקרה דומה שהסתיים אף הוא בזיכוי הנאשם, לתפיסה שבבסיס הזיכוי נוספת עוד "טכניקת נטרול", המתייחסת למעשה עבירה כאל מעשה שאינו פלילי "באמת". כפי שמנתח מן, על פי פסיקה זו פרקטיקת "גלגול חובות", אף שהיא עולה בקנה אחד עם הגדרותיה של העבירה קבלת דבר במרמה, אינה "מתאימה באמת" להתנהגות עבריינית אלא משקפת, לכל היותר, עוולה אזרחית.¹³⁴

132 ע"פ 51/88 דון נ' מדינת ישראל, פ"ד מה(1) 147, 144 (1990).

133 שפירא (לעיל, הערה 91) בעמ' 115.

134 ע"פ 223/88 לארי נ' מדינת ישראל, פ"ד מג(3) 11 (1989). ראו: מן (לעיל, הערה 91) בעמ' 429–427.

בפרשת **דיניץ** דובר במי ששימש ראש הסוכנות היהודית והועמד לדין בגין עבירת קבלת דבר במרמה לאחר שהתברר כי ביצע רכישות פרטיות בכרטיסי אשראי של הסוכנות בלא לדווח כי מדובר ברכישות פרטיות. כפי שמנתחים קרמניצר ומנהיים, עמדתה של דעת הרוב בבית המשפט העליון נסמכה על ההנחה הסמויה שלפיה אדם במעמדו של הנאשם אינו נותן דעתו לפרטים קטנים כגון החזרי הוצאות, שכן דעתו נתונה לעניינים ברומו של עולם. הנחה סמויה זו הצטרפה להנחה סמויה אחרת, ולפיה אדם במעמדו של הנאשם לא יסכן עצמו בשל סכום כסף פעוט יחסית. לדבריהם, שתי הנחות סמויות אלה הובילו לזיכוי של הנאשם בטענה כי לא הוכח קיומו של יסוד נפשי.¹³⁵ קרמניצר ומנהיים גורסים כי פסק דין זה משקף מגמה שבאה לידי ביטוי בפסיקה הישראלית בשנות התשעים של המאה הקודמת, שבה זוכו "אנשים מכובדים" על סמך הנחות סמויות הנוגעות לאפיונם כנורמטיביים. לדבריהם, "הרושם המתקבל הוא שבתי המשפט מבקשים לומר: דיני העונשין הם דיני האנשים הרעים, ואילו במקרים האמורים אנו עוסקים באנשים משכמים ומעלה, מלח הארץ, נסיכים בעמם".¹³⁶

מתוך דברים אלה נראה כי ניתן לאתר בפסיקה שני סוגים מנוגדים של היכרות עם עברייני הצווארון הלבן, שתוצאתם בינארית. היכרות מסוג אחד, המופיעה בסמוי ב"הפסיקה המקילה", מזהה דמיון בין אנשי הצווארון הלבן לבין הגוף השופט, ועל סמך דמיון זה הופכות טכניקות הנטרול של הנאשמים להגנה אפקטיבית. היכרות מסוג אחר, המופיעה בגלוי ב"הפסיקה המחמירה", מזהה דמיון ראשוני בין אנשי הצווארון הלבן לבין הגוף השופט, אלא שדמיון תרבותי-חברתי זה נדחה ומתואר כדמיון לכאורי בלבד. במקום זאת מתוארים הנאשמים כשייכים לסוג שאף שנחזה לנורמטיבי, קיים בהם עיוות מוסרי-אישיותי. מתוך כך, מטבע הדברים, בפסיקה מסוג זה הסבריו של נאשם המשקפים את טכניקות הנטרול שהפעיל טרם מעשה, יידחו כלא אמינים וככאלה שאינם משקפים הלכה למעשה את הלך הנפש שנלווה להתנהגותו.

במילים אחרות, הדיסוננס שבין "אדם טוב" לבין "מעשה רע", היוצר את הקושי שבגינו מופעלות טכניקות הנטרול של איש הצווארון הלבן, קיים גם בבסיס המהלך המחשבתי של הגוף השופט אותו. דיסוננס זה מיושב בידי הגוף השופט באחת משתי דרכים מנוגדות: יישוב הדיסוננס באמצעות הקביעה כי "המעשה הרע" אינו באמת רע, או לחלופין יישובו באמצעות הקביעה כי "האדם הטוב" אינו באמת טוב.

למעשה, ניתן להסיק כי פסקי הדין נושא מאמר זה, המדגימים את דרך ההיכרות המחמירה, משמשים תגובת נגד לתוצאת דרך ההיכרות המקילה. כך, כפי שנכתב בפרשת

טופז:

135 ע"פ 4336/96 **מדינת ישראל נ' דיניץ**, פ"ד נא(5) 97 (1997). ראו: קרמניצר ומנהיים (לעיל, הערה 130) בעמ' 42–43.
136 שם, בעמ' 56.

בית משפט זה עמד לא אחת על הפער הקיים בין ההכרה הברורה כי מעשים של פגיעה בגוף וברכוש הינם עבירות שמתחייבת בגינם ענישה חמורה כדי להרתיע מפני סיכון שלום הציבור וביטחוננו, לבין מידת הסלחנות הננקטת לא אחת ביחס לעבירות כלכליות של צווארון לבן, שנוקן לפרט ולציבור הרחב הנו רב ביותר. לעתים דווקא מעשי עבירה כאלה זוכים בבתי־המשפט ליחס מקל ופשרני אף שנוקם לכלל, למשק ולכלכלה, ולאמון שהציבור רוחש למערכות המשק והשלטון, הוא רב ביותר.¹³⁷

על כן כדי למנוע תוצאה זו, ברבים מפסקי הדין שבהם ננקטת רטוריקה מחמירה באשר לעבריינות הצווארון הלבן, אף ניתן לזהות מהלך היכרות שבו הופך הדומה לשונה, הנורמטיבי הופך ל"רע".

אולם שני סוגי היכרות מנוגדים אלה, שאותם ניתן לכנות היכריות בינאריות, מובילים על אף ניגודם זה לזה לתוצאה דומה: בשני סוגי היכרות אלה מאשש בית המשפט בפסיקותיו את האתוס הליברלי-קפיטליסטי ומשמש אפוא סוכן חברתי רב עוצמה, אף אם בבלי דעת, לסדר תרבותי-חברתי זה. בסוג ההיכרות המקל בית המשפט מקבל למעשה טכניקות נטרול אשר מבוססות על אתוס התחרות, ובכך מכחיש את היותן טכניקות נטרול הנוצרות במסגרת אתוס חברתי שבו פועלים עברייני הצווארון הלבן ובתי המשפט כאחד. בסוג ההיכרות המחמיר בית המשפט מכחיש את קיומו של אתוס זה ואת תוצאותיו בבוחרו לראות בנאשמים אלה עשבים שוטים בחברה הנורמטיבית, שדחו במעשיהם את ערכי החברה.

אם כן, יוצא כי אף שבשני מהלכי ההיכרות – אם הסמוי ואם הגלוי – משמש אפיונו החברתי של עברייני הצווארון הלבן גורם רב משמעות, בסופו של ההליך עברייני זה מובן כעומד בפני עצמו, במנותק מסביבתו החברתית. בסוג ההיכרות המקל, משעה שטכניקות הנטרול הופכות לטענות הגנה אפקטיביות, הן אינן נתפסות מטבע הדברים כטכניקות נטרול השואבות את מקור קיומן מהחברה. בסוג ההיכרות המחמיר טכניקות הנטרול נדחות כלא אמינות, ובמקומן מאומצת ההכרה שלפיה הנאשם ובני סוגו פועלים ממניעים של תאוות בצע שמקורותיה אישיותיים ולא חברתיים.

על כן שני סוגי היכרות מנוגדים אלה מביאים לתוצאה דומה. בשניהם, על אף מהלכי היכרות הכוללים התייחסות סמויה או גלויה לסוגו של העברייני ולהקשרים החברתיים שבהם הוא פועל, נותר ההליך המשפטי תחום לדל"ת אמותיה של מערכת הכללים הסגורה, המנותקת מה"חוק" החברתי-כלכלי. מתוך כך יוצא כי שני מהלכי היכרות אלה, אשר תוצאתם מנתקת את ההליך המשפטי מה"חוק" החברתי-כלכלי, מאששים סדר חברתי-כלכלי זה באמצעות הכחשת קיומו.

137 פרשת טופז (לעיל, הערה 101) בעמ' 250–252.

סוף דבר

The isolation of the 'ideal' legal individual is never sufficient unto itself. Because individual responsibility lies between the personal and the social, any attempt to locate responsibility in one place, the unified legal subject, will be unsuccessful.¹³⁸

התפיסה הליברלית במשפט, טוען אלן נורי (Norrie), מתאפיינת בתפיסת "היחיד האידיאלי", קרי בתפיסת היחיד כמנותק מההקשרים החברתיים הסובבים את חייו. במובן זה, טוען נורי, התפיסה הליברלית במשפט אינה מכירה ב"יחיד הממשי", שעמדותיו המוסריות ומוטיבציות ההתנהגות שלו מעוגנות בקהילה שלה הוא משתייך. הוצאתו של יחיד ממשי זה מגדר הדיון המשפטי מביאה לדבריו לסתירה פנימית בשיח המשפטי, שכן הבנה והערכה מוסרית ומשפטית ראויות ומדויקות בנוגע להתנהלות הפרט אינן יכולות לנתקו מהקשריו החברתיים.¹³⁹ נורי עומד אפוא על ה"מחיר" המשפטי והחברתי הטמון בתיאוריה הליברלית במשפט. הבנת היחיד כאוטונומי שמעשיו מובנים כתוצר של בחירה חופשית המנותקת מהקשרים חברתיים, נתפסת בתיאוריה זו כבסיס המשפטי והמוסרי המצדיק הטלת אחריות עליו. זאת, משום שהתייחסות להקשריו החברתיים של הפרט עלולה לגרוע מושגית מאחריותו בהכניסה לגדר הדיון גורמים כגון מעמד, מיצוב חברתי ותפיסת מציאות חברתית, העלולים להיתפס כמעייטים מכוחה של בחירתו החופשית, ובכך ממעיטים מההצדקה המוסרית והמשפטית בהטלת אחריות עליו. ואולם, כפי שטוען נורי, על אף ההיגיון המושגי בהשקפה כזאת, היא מביאה להטלת אחריות משפטית-פלילית על הפרט בלא שהגוף השופט אותו יבצע הערכה ראויה של אותה אחריות.

עיון בפסיקה הישראלית העוסקת בנאשמים המכונים עברייני צווארון לבן מספק תובנה בנוגע לקושי השיפוטי שעליו עומד נורי. כפי שתואר במאמר זה, פסקי הדין העוסקים בעבריינות הצווארון הלבן מציגים מהלך מחשבתי החורג משיפוט היחיד ורואים ביחיד זה חלק מ"סוג" שיש להכירו ולהבינו על מנת לשופטו. אם כן, מדובר בפסיקה החורגת במובהק מהמודל הליברלי להטלת אחריות, ועל כן נדמה כי פסקי דין נושא מאמר זה, דווקא בשל העיסוק בעבריינים לא שגרתיים, מבקשים להכיר את "היחיד הממשי", כלשונו של נורי, על ההקשרים החברתיים שבהם הוא פועל.

Alan Norrie, "Simulacra of Morality"? Beyond the Ideal/Actual Antinomies of Criminal Justice", *Philosophy and The Criminal Law* (Antony Duff ed., 1998) 101, pp. 146-147.

139 שם, בעמ' 132.

המוטיבציה המשפטית להכיר את היחיד הממשי היא פועל יוצא של אימוץ המושג הקרימינולוגי עבריינות הצווארון הלבן אל השיח המשפטי. כפי שתואר במאמר, עצם ההכרה במושג הביא לשינוי בתפיסה המשפטית הפלילית המודרנית במובן זה שהתנהגויות "מכובדות" רבות, שלא זכו בעבר לטיפולו של המשפט הפלילי, נחשבות היום – הן בארץ והן בעולם – לעבירות פליליות.

ואולם, כפי שנטען במאמר זה, בחינת הפסיקה הישראלית מעלה כי אימוץ המושג לשיח המשפטי הוא חלקי: גם אם אומצה התובנה בנוגע לחשיפת התופעה של עבריינות הצווארון הלבן, הרי שלא אומצו תובנות קרימינולוגיות חשובות הנגזרות מחשיפת התופעה.

כך, עמידה על תוצאותיו של מהלך ההיכרות המוחצן עם עברייני הצווארון הלבן, שאותו מבצעת הפסיקה, מעלה כי על אף סיווגו של היחיד כחלק מתופעה חברתית, מסקנותיו של מהלך זה שבות אל עקרונותיה הבסיסיים של התפיסה הליברלית, המנתקת את הפרט משיכויו החברתיים. כפי שתואר, על אף תפיסת עבריינות הצווארון הלבן כתופעה חברתית, מובנים הפרטים המרכיבים אותה כפועלים בחלל הריק מבחינה חברתית, כעבריינים רציונלים הניכרים בפגם אישיותי מסוג "תאוות בצע" לא מרוסנת, שמקורותיו אינם חברתיים, והוא המדריך את התנהלותם. נראה אפוא כי פסיקה זו מדגימה חריגה ממודל האחריות הליברלי המקובל, אבל תוצאותיה מאששות מודל זה.

כך יוצא שהשימוש השיפוטי במושג הקרימינולוגי עבריינות הצווארון הלבן – המנסה לעמוד על ההקשרים החברתיים שבהם פועל "היחיד הממשי" – מביא בסופו של דבר לחזרה ל"היחיד האידיאלי", המנותק מהחברתי. על כן אם הבנת היחיד בשיח הקרימינולוגי משמעה בין השאר הבנת האתוס החברתי שבמסגרתו הוא פועל, לרבות הסקת מסקנות ביקורתיות בנוגע לאתוס זה, החזרה השיפוטית ל"היחיד האידיאלי" מביאה להכחשת האתוס. הכחשתו של אתוס חברתי היא, מטבע הדברים, אחת הדרכים היעילות לשימורו. לכן נדמה כי פסיקה זו לא רק משמשת בבלי דעת סוכן מוסדי המשמר אתוס ליברלי־קפיטליסטי, אלא גם שתוצאותיו של מהלך ההיכרות שהיא עורכת לקויות במובן זה שהן אינן מכירות את היחיד שאותו היא מבקשת להכיר.

מהלך היכרות שיפוטי המזהה את עברייני הצווארון הלבן זיהוי גורף כ"עשביה השוטים" של החברה הנורמטיבית, הנגועים בפגם אישיותי מסוג תאוות בצע והפועלים רציונלית על מנת להשיג מטרתם בדרכים לא חוקיות, הוא מהלך היכרות לקוי אשר אינו מזהה כראוי את "סוג" הנאשמים שאותו מבקש בית המשפט להכיר. זיהוי לקוי זה עומד בסתירה לרציונל המרכזי המובע בפסיקה בנוגע להליך ההיכרות, שכן כפי שעולה מעיון בפסיקה עצמה, בתי המשפט מבקשים להכיר סוג עבריינים לא מוכר על מנת להתמודד עם תופעה עבריינית ולנסות למגר תופעה זו באמצעים העונשיים המתאימים. אולם אם ההיכרות עם תופעה עבריינית לקויה, גם תוצאותיה המעשיות של היכרות זו עלולות

להיות לקויות ולהניב רטוריקה עונשית אחידה המתעלמת מההקשר התרבותי שבו נוצרות התנהגויות אלה ומטכניקות הנטרול השונות המאפשרות את קיומן. יכול שיטען הטוען כי אף אם ההליך השיפוטי חורג מעקרונות הגישה הליברלית, בסופו של דבר הוא מחויב לשומרם, שהרי אם נבין את היחיד כתוצר חברתי, כפי שמבין החקר הקרימינולוגי את עברייני הצווארון הלבן, התנהלותו עלולה שלא להיחשב לפועל יוצא של בחירה חופשית ורצונית, ובכך יינטל הבסיס המוסרי להטלת אחריות עליו. לטעמו של נורי, תוצאה זו אינה הכרחית. לדבריו, ניתן לבסס מודל אחריות החורג מהתפיסה הליברלית באמצעות הבנת היחיד כמתאפיין במבנה דואלי, שבו הוא "אדם" (person) ו"אני" (self) בעת ובעונה אחת. האדם הוא חלק מהקהילה שלה הוא משתייך, והתנהלותו היא תוצר של ערכי קהילה זו ואף תוצר של הגדרות הקהילה את המציאות החברתית. לעומת זאת האני צומח מתוך האדם, אך הוא אינו סך תכונותיו החברתיות. האני אינו יכול להתקיים בלא התכונות החברתיות הנובעות מהקהילה, אך באותה העת הוא אינו רק תוצר חברתי, ולכן התנהגותו אינה ניתנת לרדוקציה להקשר החברתי.¹⁴⁰ כפי שטוען נורי, הבנת מבנה דואלי זה של הפרט מאפשר שיפוט מוסרי ומשפטי שלו כסובייקט בעל אחריות אישית בלא לנתקו מהקשריו החברתיים. מאמר זה מציע לבחון יישום מודל אחריות חדש בתוך הסתמכות על משנתו של נורי.

מודל כזה של שיפוט מעשיו של היחיד, החורג מהתפיסה הליברלית, בא לידי ביטוי באמירה יוצאת דופן של בית המשפט באחד מפסקי הדין העוסקים בעבריינות הצווארון הלבן. כפי שקובע בית המשפט:

אמנם, מדובר ככלל במקרים אלה במי שרקעם נורמטיבי ולעתים קרובות חיובי, ולא תמצאם שולחים ידם בפשע 'קלאסי', אך להיטות היתר להצליח בעסקים ולנצח בקרבות העסקיים עלולה להביאם לעבירות, שמשמען הכלכלי-חברתי עלול להיות רב.¹⁴¹

אמירתו זו של בית המשפט מכירה, ולו במובלע, ב"היחיד הממשי", שהוא במידה רבה תוצר של אתוס חברתי של תחרות, לעיתים בכל מחיר. אולם למרות הכרה זו בית המשפט אינו ממעיט באחריותו של "האני העבריין". דברי בית המשפט אינם מתייחסים במפורש לקשר שבין הגדרות מצב חברתיות שבמסגרתן פועלים עברייני הצווארון הלבן ובין אתוס התחרות. אולם דברים אלה מכירים, אף אם במובלע, בקיומן של הגדרות מצב אלה, בטכניקות הנטרול שהן מכוננות ובאתוס התרבותי-חברתי המייצר אותן – כל זאת בלא שבית המשפט מניח כי היחיד הוא תוצר בלעדי של הגדרות מצב אלה שאינו מאפשר אפוא הטלת אחריות פלילית עליו.

140 שם, בעמ' 137–138.

141 ע"פ 5823/14 שופרסל נ' מדינת ישראל, פסקה קז' לפסק דינו של השופט רובינשטיין (פורסם בנבו, 2015).

הדרך הפרשנית העולה מדברי בית המשפט בפרשה זו מצביעה על האפשרות לאמץ במלואן את התובנות הקרימינולוגיות באשר לתופעת עבריינות הצווארון הלבן. על פי אפשרות זו, ניתן להכיר בשתי התובנות שמציע החקר הקרימינולוגי באשר לתופעה עבריינית זו – הן התובנה הטמונה בעצם השיפת התופעה והן התובנות המסבירות את טיבה של תופעה עבריינית זו כעבריינות של "אנשים מכובדים" אשר מבצעים מעשים מזיקים מבחינה חברתית לא משום שהם דוחים נורמות חברתיות מרכזיות אלא דווקא משום שהם מפנימים אותן.

אפשרות פרשנית כזו, המכירה בקיומו של היחיד הממשי ובהקשרים החברתיים שבמסגרתם הוא פועל, אינה מחייבת המעטה מושגית באחריותו. לעומת זאת הכרה כזו תחייב את בית המשפט להכיר בקיומו של אתוס התחרות ובקיומן של טכניקות הנטרול השונות הצומחות במסגרתו. הכרה בשני אלה תוביל לא רק להבנה ראויה יותר של היחיד הממשי העומד בפני בית המשפט, אלא גם לתגובה שיפוטית ועונשית מדויקת יותר אשר אינה נרתעת מלבחון את הקונטקסט החברתי שבו היחיד פועל ואינה נרתעת מלערער על חלק מהנחות היסוד שבבסיסו. כפי שפורט במאמר זה, הכרה בטכניקות הנטרול ובהקשרן החברתי משמעה גם הכרה בכך שאתוס תרבותי-חברתי אינו עשוי מקשה אחת, ומצויים בו ערכים סותרים ואף הגדרות מצב מתחרות. על כן היכרות יעילה עם תופעה עבריינית תביא לתגובה שיפוטית אשר תכליתה חשיפת אותן הגדרות מצב המאפשרות עבריינות צווארון לבן לצד הצבת חלופה להן.

בכך יכול בית המשפט להציב עצמו כסוכן מרכזי לשינוי האתוס שבו צומחים עברייני הצווארון הלבן ולהשיג אגב כך את המטרה שלשמה הכיר סוג עבריינים זה – מיגור יעיל של עבריינות זו.